

Marinka Šimić
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb
msimic@stin.hr

ZAMJENICE U AKADEMIJINU BREVIJARU (IIIc 12)

Cilj je ovoga rada opis zamjeničke deklinacije u jednom hrvatskoglagoljskom rukopisu, *Akademijinu brevijaru* iz 14. stoljeća, i potom usporedba sa stanjem u kanonskim starocrkvenoslavenskim rukopisima, zatim u hrvatskoglagoljskim fragmentima i liturgijskim rukopisima, u zbornicima, i na koncu u tiskanim brevijarima. Nadalje se na temelju proučene i izložene građe pokušava odgovoriti na pitanje postoji li razlika, i u kojoj mjeri, kod zamjeničkih oblika između prvoga (Psaltira) i drugoga dijela brevijara (Komunala), kao što je to već ustanovljeno za neke jezične razine, odnosno koliko je u drugome dijelu prisutan utjecaj narodnoga piščeva govora.

1. Akademijin brevijar

Akademijin je brevijar hrvatskoglagoljski rukopis koji bi prema lunarnoj tablici mogao biti pisan 1384. godine, dok se po paleografskim osobinama može datirati koncem 14. ili početkom 15. stoljeća (Štefanić 1969: 114). Među našim rukopisima zauzima posebno mjesto. Naime, još je Josip Vajs zamijetio da je to dragocjen prijepis hrvatskoglagoljskoga psaltira, koji se odlikuje fonološkim i tvorbenim osobitostima, a također i po svom prijevodu. Njega je Dragutin Parčić upozorio da: »že nenalezl mezi breviári chorvatsko-hlaholskými tak pěkného textu žaltářového« (Vajs 1910: XCII). Dijelovi su toga brevijara: 1. psaltir (1–35b), 2. kantici (35c–39b), 3. Commune sanctorum (39b–64b), 4. Oficij za mrtve (64b–66a), 5. Oficij Blažene Djevice Marije (66a–68c), 6. Lunarna tablica (68d), 7. Vječni kalendar (69–70v). Takva je vrsta časoslova, tzv. *Liber horarum* bila popularna u Europi još od Karla Velikoga, a od hrvatskogla-

goljskih kodeksa tu spadaju još: *Lobkovicov psaltir* iz 1359. godine, Cod Slav 73 iz 1375. godine (Borislavičev zbornik), te od tiskanih knjiga *Kožičičev ofcij rimski* iz 1530. (Pantelić 1980: 362).

Akademijin brevijar je pisan hrvatskom ustavnom glagoljicom i ima ukupno 70 folija, formata 29,2 × 20,5 cm u 2 stupca po 42 retka. Prema Vjekoslavu Štefaniću pisale su ga dvije ruke: prva od f. 1–61c, a druga od f. 61d–70d. Prva ruka pokazuje sličnosti s ornamentacijom inicijala u *Dragučkome brevijaru* (III b 25) (Štefanić 1969: 113). Psaltir sadrži svih 150 psalama raspoređenih na dane u tjednu i pojedine časove. Iznad početka samoga teksta Psaltira je invokacija: *Budi vь ime b(o)žie am(e)нь*. U 135. je psalmu, f. 32b–32c, izbrisan svaki drugi redak, gdje se u ostalim Psaltirima ponavlja vers *éko vь vѣkь milostь ego*. Na kraju Psaltira nalazi se i Ambrozijev himan: *Tebe b(ož)e hv(a)limь*, f. 35b–c.

Jezik je *Akademijina brevijara* hrvatski crkvenoslavenski, koji je posebice u Psaltiru vrlo konzervativan po svojim fonološkim, morfološkim i leksičkim osobinama. Drugim riječima, temeljem detaljnije jezične raščlambe, zaključeno je da rukopis nije pisan posve jedinstvenim jezikom. Odnosno, iznesena tvrdnja vrijedi samo za prvi dio brevijara, tj. Psaltir, dok je drugi dio, tj. Komunal, znatno pomlađen, posebice na fonološkoj (Šimić 2006), morfološkoj (Šimić 2010) i leksičkoj razini. Tako, su primjerice, na grafijsko-fonološkoj razini inovacije sljedeće: ne poštiva se pravilnost u pisanju *poluglasa*, češći su refleksi glasa *jata*, posebice ekavski, na mjestu skupine *žd* pojavljuje se *ĵ*, itd. U drugome dijelu interferiraju crkvenoslavenske i čakavske jezične osobine, i posve rijetko kajkavske. Posebice je jezična pomlađenost očita u rubrikama, u kojima su narodni oblici najčešći. Kad je riječ o leksičkoj razini, važno je napomenuti da Psaltir BrAc ima sve leksičke osobitosti hrvatskoglagoljskoga prijevoda Psaltira, tj. pripada zajedno s Lob i Par I. arhaičnoj ili južnoslavenskoj redakciji. Njegove su osobitosti: pojedini grecizmi i na onim mjestima na kojima *Sinajski psaltir* ima slavenizam: *olokavtomatь, skandělь, skinipi, mantizé*, kao i brojni drugi grecizmi: *adb, akrotomь, kivotь, krotopь*, itd. Osim toga, u BrAc nalazimo i moravizme: *drevle, edro, mito, natruti, neprièznь, papěžь, snьmь, člověčьskь, nebeskь*, itd., što nam potvrđuje da je naš prijevod bio pod moravskim utjecajem (Šimić 2008).

Za drugi je dio *Akademijina brevijara* posebice zanimljivo da su zapažene kajkavske jezične karakteristike, odnosno da već u 14. stoljeću nalazimo neke, istina iznimno rijetke, kajkavizme u jednom hrvatskoglagoljskome liturgijskom rukopisu, i to na fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini. Na fonološkoj razini: *šafira* 63d, umjesto *safira* (*s* u stranim riječima daje *š*), *v sobotu* – redovito u rubrikama 23a, 34a, 37a. Na leksičkoj razini: *ogorupiti* 43d, itd. Ti su primjeri, također, potvrda da je BrAc rukopis koji je pisan u Istri.

2. Zamjenice

Zamjenice su u hrvatskoglagoljskim tekstovima općenito bolje očuvale starinu nego druge vrste riječi, što je uvjetovano njihovom prirodom. Naime, zamjenice pripadaju tzv. „zatvorenoj“ skupini jezičnih znakova, tj. onoj koja se sastoji od prebrojivih elemenata unutar jednoga sinkronijskoga jezičnoga sustava. Nadalje, vrijedi da se sastav te skupine jezičnih znakova u jednome jezičnom sustavu na sinkronijskoj razini ne može mijenjati (Peti 1993: 297). U hrvatskoglagoljskim se rukopisima neke zamjenice sklanjaju prema imeničkoj sklonidbi (npr. *eterb*, *etera*, *etero*), većina se zamjenica sklanja prema zamjeničkoj sklonidbi (pokazne, posvojne, povratno-posvojne, neodređene, upitne i odnosne), prema složenoj se sklonidbi sklanjaju samo dvije zamjenice: *kotorii*, *kotoraē*, *kotoroe*, *mnogii*, *mnogaē*, *mnogie*, po mješovitoj se sklonidbi sklanjaju *tolik* i *ki* (Jurčević 2002: 132).

Josip je Tandarić na temelju hrvatskoglagoljskih ritualnih tekstova zaključio: »Ako usporedimo čuvanje starih oblika u deklinaciji imenica i u deklinaciji zamjenica, lako ćemo zapaziti da je deklinacija zamjenica pretežno sačuvala stare oblike. Nema ni kod imenica izrazito mnogo inovacija, ali je velikim dijelom deklinacija imenica u staroslavenskom i u hrvatskom jednaka. Deklinacija zamjenica – onako kako je ovdje očuvana – nosi mnogo više obilježja starine, i upravo u tim osobinama koje su se već znatnije razlikovale od stanja u hrvatskom jeziku kao da se odražava crkvenoslavenska norma hrvatske redakcije« (Tandarić: 1978: 138). I u drugim su tekstovima istraživači upozoravali na arhaičnost zamjeničkih oblika, npr. u ćirilskoj *Povaljskoj listini* Dragica je Malić uočila: »Među zamjenicama sačuvano je mnogo starine i u leksičkom izboru i u gramatičkim oblicima. Što se tiče leksičkog izbora, očita je knjiška upotreba zamjenice *azb* (...) pored *ē* (...) i odnosih *iže*, *jaže*, *ježe* umjesto *koji*, *koja*, *koje* (ili *ki*, *ka*, *ko*) (...). Od gramatičkih oblika najviše se starine sačuvalo u ličnih i pokaznih zamjenica« (Malić 1988: 112–113). I u tekstu *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim je misalima 14. i 15. stoljeća među ličnim zamjenicama očuvano mnogo arhaičnih oblika, npr. u 1. l. jednine većinom *azb*, dok mlađe *ja* nalazimo samo u *Newyorškome misalu* (Šimić 2000: 60).

2.1. Lične zamjenice

Kao i u većini naših liturgijskih rukopisa i u BrAc se zamjenički oblici od kanonskih starocrkvenoslavenskih razlikuju uglavnom po određenim glasovnim promjenama, i to onim starijima koje su završene u razdoblju između kanonskih i redakcijskih spomenika: gubljenje slabih i zamjena jakih *jerova*, zamjena *jerija* sa *i*, zamjena nosnih samoglasnika *ę* i *q* sa *e* i *u*. Među zamjenič-

kim su oblicima očuvane i pojedine mlađe fonološke promjene, odnosno one koje su se odvijale u vrijeme nastanka redakcijskih tekstova, ili su u govoru završene neposredno prije toga: zamjena *jata* refleksima *e* ili *i*, vokalizacija slabih *poluglasova*, itd. (Mihaljević 2006). Kad je riječ o razlici među starocrkvenoslavenskim tekstovima i crkvenoslavenskima hrvatske redakcije, među starijim je zamjeničkim oblicima iznimka jedino drugo lice dvojine *va* koje nije potvrđeno ni u jednom hrvatskoglagoljskome rukopisu (Mihaljević 2009: 317), pa tako ni u BrAc, već samo *vi*.

Jednina

U nominativu je jednine potvrđen crkvenoslavenski oblik *azb*, koji se najčešće piše sa znakom za *poluglas*, tj. štapićem, na kraju, npr.: *Azb* 1b, 3c, *azb* 3d, 5d, 9c, 20b, 27d, 39d, 41a, 41b, 41d, 42c, 43b, itd. Grafijska se inačica *az'* pojavljuje samo jednom u Psaltiru, i to ispred enklitike: *Az'bo* 19c. Slične primjere zabilježio je Milan Mihaljević u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima u kojima već od druge polovice 13. stoljeća prevladava pisanje zamjenice *azb* sa štapićem. »Oblici bez znaka za poluglas na kraju pojavljuju se u fragmentima sa samoga kraja 13. (ili početka 14.) st. Iznimka su jedino oblici iza kojih slijede enklitike kao što su dometci *že*, *bo* i sl. Već je od prve polovice 13. st. razvidna težnja da se ispred enklitike krajnji poluglas ne bilježi« (Mihaljević 2003, fusnota br. 3). Takvo je stanje očuvano i u Psaltiru BrAc, i to dosljedno u svim primjerima (osim gore navedenoga): *az že* 24c, 26c, 27d, 29a, 29b, 37b. U Komunalu također prevladava pisanje sa štapićem na kraju, osim u primjeru *az' esamb* 63d. Hrvatski oblik *ja* (*ê*) nije potvrđen u BrAc, a slično je stanje zabilježeno i u većini hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa, s nekoliko iznimaka (Mihaljević 2006). I u tiskanome se *Baromićevu brevijaru ja* pojavljuje samo jednom, za razliku od *Brozićeva brevijara* u kojemu ima petnaestak primjera za *ja* (Jurčević 2002: 144). U neliturgijskim rukopisima uobičajeno je *ja*, dok smjenjivanje crkvenoslavenskoga i hrvatskoga oblika ima stilsku ulogu (Damjanović 1984: 126).

U 2. l. jednine redovito dolazi *ti*: *Ti že g(ospod)i zastupnikъ moi esi* 1b, *I ti g(ospod)i dokolê* 1d, *êže ti svrši oni razdrušise* 2d, *Êko ti prosvêcaesi s(vê)-tilnikъ moi g(ospod)i* 4b, itd.

U genitivu i akuzativu jednine za 1. i 2. l. nalazimo oblike *mene*, *tebe*, a u ak. još i *me* i *te*. U gen. su najčešći oblici *mene* i *tebe*, odnosno očuvano je stanje kao u starocrkvenoslavenskome, npr.: *ot mene* 1d, 3a, 3b, 20d, 23c, 40a, *pače mene* 4a, 5a, 9b, 33d, 47b, 49c, *boečim' se tebe* 7a, 29a, *Mene že za nezlobu priêť* 10a, *sp(a)setь mene* 10c, *o desnoû tebe* 11a, *tebe radi* 44d, 50a, *o desnoû mene* 27a, 54b, *ne ostavi mene do zêla* 28b, *ne posrami mene* 28c, *Mene ždaše grêšnici* 29c, *da ne oklevetaûť mene gr'di* 29d, *[ne] premogu mene* 31b,

v'slêdъ mene 42a, mene slêditi 47c, êko mene prêžde vasъ v'znenavidê 50c, ne ostavitъ mene 61b, aće mene ûtrê iskati vaćneši 64c, ne osudi mene 64c.; ak.: Života prosi u tebe 4d, 47c, 57b, U tebe pohv(a)la moê 5b.

Dulji se zamjenički oblici katkad upotrebljavaju kao stilsko sredstvo, odnosno kad se zamjenica posebno ističe:

Da ne postidet se o m(ъ)nê trpećei te g(ospod)i g(ospod)i silъ ni posramet se o m(ъ)-nê iskućei tebe b(ož)e iz(drai)l(e)въ Êko tebe radi priêšъ ponošenje 15d, Tebe b(ož)e hv(a)limъ Tebe g(ospod)a isp(o)v(ê)daemъ 35b, Tebe b(ož)e hv(a)-limъ 52a, 57d.

Čakavski oblik *mane* nije posvjedočen u BrAc, kao ni u drugim liturgijskim rukopisima, a među neliturgijskima je očuvan jedino u *Grškovićevu zborniku* (Mihaljević 2006).

U ak. su češći oblici *me i te*:

sp(a)s(a)l' me esi 6c, usliša me g(ospod)ъ 15a, Sp(a)si me b(ož)e 15d, Na me gl(agol)ahu 15d, G(ospod)i iskusi' me esi 42b, Ne me izbraste nъ azъ iz'brahъ vi 43b, i usliša me 45a, Masti me ot sihъ nepriêteli moiъ 45b, i slêdit me 47d, shrani me 50d, vzlûbi me 60a, vavede me 60a, d(ъ)nsъ rodih' te 1a, prognêvaše te g(ospod)i 1c, G(ospod)i b(ož)e moi na te up(ъ)vaъ sp(a)si me 1d, Vnesu te g(ospod)i 6c, prizovu te 13b, vžeda v te duša moê 14b, vidili biše te 65d, podai molim te 66a, G(ospod)ъ shranit' te 66a, Molimъ te mati 67a, koterimi te hv(a)-lami vnesu 67c, Spodobi me hv(a)liti te 68a.

Slično kao i u fragmentima, i u BrAc se kraći oblici učestalo pojavljuju iza prijedloga:

G(ospod)i b(ož)e moi na te up(ъ)vaъ sp(a)si me 1d, I da up(ъ)vaûť na te 2b, Shrani me g(ospod)i êko na te up(ъ)vaъ 3b, Udivi m(i)l(o)sti tvoe sp(a)sae up(ъ)vaûćee na te 3c, Na te up(ъ)vaše o(tъ)ci n(a)ši up(ъ)vaše izbavilъ e esi 5a, Az že na te g(ospod)i up(ъ)vaъ 7a, Izveselet se (!) vsi up(ъ)vaûće na te 54b, vžeda v te duša moê 14b, i na ûtrnaъ moiъ pouću se v te 14c, otvrze vêruûćim v te c(êsa)rstviê n(e)b(e)skaê 35b, K tebê ûtr(ъ)nuû b(ož)e b(ož)e moi vžeda v te 35d, Na me gl(agol)ahu sêdeće va vrateъ 15d, Êko na me up(ъ)va izbavlû i 22a, hv(a)lećei se na me klnêhu se 23d, Puću na me gl(agol)i moe 64c itd.

Kraći oblik *te* katkad nalazimo i u naglašenom položaju: *te hv(a)lim' b(ož)e n(a)šъ 68b* (dva puta), što nije neobično u našim liturgijskim rukopisima (Mihaljević 2006).

U dativu i lokativu za 1. l. jd. potvrđeni su oblici: *m(ъ)nê, mi*. Oblik *m(ъ)nê* najčešće se nalazi pod titlom, npr.: *stužaućei m(ъ)nê 1b, vražduiće m(ъ)nê 1b, bl(a)godav'šumu m(ъ)nê 3a, Bêše sl'zi moe m(ъ)nê v' hlêbъ d(ъ)nъ i noćъ 10a,*

k' m(ь)nê 40c, *m(ь)nê* 59c, a iznimno rijetko kao *m'nê*, npr.: *k' m'nê* 1a, *m'nê* 63c, i pri kraju rukopisa kao *mnê*, npr.: 47c, 64c, 64d, 65a, 65b, 65c, 66a, 67b; o *m(ь)nê* 6c, 8a, 8b, *otegotê na m(ь)nê ruka tvoê* 7b, *utvr'dilь esi na m(ь)nê ruku tvoû* 9a, *Ne imêl' bi na m(ь)nê vlasti* 46a, *Naredi v' m(ь)nê lûbvъ* 49d; mi: *ska-ži mi* 33d, *Sudi mi* 2a, 35d, *v'ziraûci mi* 36a, *V'zdažd' mi* 36d, *vs'krsnuti mi estь* 64c, 65c, *dokončani mi* 65c. Slične primjere nalazimo u većini hrvatskoglagojskih liturgijskih rukopisa, odnosno pravilne crkvenoslavenske, dok je čakavski oblik *mani* zabilježen u *Misalu kneza Novaka*, a *manê* u *Brevijaru Vida Omišljanina* (Mihaljević 2006). I u tiskanim su brevijarima takvi primjeri rijetkost, odnosno pronađen je samo jedan u *Brozićevu brevijaru*: *ne stužauť mani muki* (Jurčević 2002: 146). U neliturgijskim su rukopisima znatno češći, npr.: *mani*, *mane* i *manê*.

Za 2. 1. jd. oblici su *tebê*, ti: *Isp(o)vêm se tebê* 2a, 5b, *Tebê reče sr(dь)ce moe* 6b, *kto protivit se tebê* 17d, *êko ime tebê g(ospod)ь* 20a, *tebê požru žrtvu h(va)-li* 42b, *podobaet' se tebê* 42c, *vêruemъ tebê* 51a, *k tebê* 58c; *vzraduû se o tebê* 2b, *v'zveselet se o tebê* 9d, 16b, 20b, *O tebê utvr'dih se* 16b, *uprazdnet se o tebê* 17d, *položu v tebê prêstolь moi* 59c, 60d, 61a; ti: *kto isp(o)vêstь ti se* 1d, *Egda isp(o)vêstь ti se* 6d, *otпусти eže ti s'grêšihomъ* 52b itd. U BrAc nisu zabilježeni oblici *tebi* i *tebe*, koji su česti u neliturgijskim rukopisima.

U instrumentalu su također potvrđeni pravilni crkvenoslavenski oblici *mnoju* i *toboju*: *predь mnoû* 3b, *pred' mnoû* 4a, *podь mnoû* 4b, *s' mnoû* 5b, 40c, *Se rečeno mnoû* 40d, *pred' toboû* 1c, *i pohv(a)let se toboû* 1c, *Êko toboû iz' bavlû se ot napasti* 4a, *i azь vinu s toboû* 17a, *Toboû višnee b(o)ž(an)stvo* 50a, *i êko vone balsama budutъ prêd' toboû* 64a. Za razliku od liturgijskih rukopisa u kojima su oblici *mnoû* i *toboû* uobičajeni, u neliturgijskim tekstovima nalazimo mnoštvo oblika, uz *mnoû*, *mnu*, *m'nu*, *mnovъ*, *manu* itd. (Damjanović 1984: 112).

Dvojina

Kao što se može očekivati, dvojina je kao kategorija znatno manje zastupljena od jednine i množine, a u BrAc je za osobne zamjenice potvrđen samo jedan primjer:

Gen. 2. 1.: *ûže vaû mêsto višne naslaždaetъ* 42a. Primjer genitiva u funkciji akuzativa potvrđuje da se kategorija živosti širi na dvojину, što znači da je dvojina živa kategorija.

U hrvatskoglagojskim se fragmentima dvojina često upotrebljava kad je riječ o dvije osobe ili dva predmeta, što vrijedi ne samo za zamjenice, već i za druge vrste riječi. »To znači da je do kraja 13. st. dvojina još živa kategorija i da je proces njezina gubljenja na samome početku jer je zamjenjivanje dvo-

jinskih oblika množinskima ograničeno na prvu osobu, tj. na sam vrh ljestvice živosti i ljestvice slaganja. Stanje je još uvijek jednako onomu u kanonskom starocrkvenoslavenskome gdje su već u najstarijim spomenicima zabilježeni množinski oblici *ny* i *vy* za akuzativ dvojine« (Mihaljević 2003). Slično je stanje dvojinjskih imeničkih oblika u BrAc, o čemu je bilo riječi u radu o imenicama (Šimić 2010).

U većini je hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa od polovice 14 st. zamjetna tendencija smjenjivanja dvojinjskih oblika zamjenice množinskima u nominativu i drugim padežima. »Činjenica da se uz množinski oblik zamjenice često pojavljuju sročni oblici u dvojini pokazuje da je dvojina živa kategorija« (Mihaljević 2006).

Množina

U nominativu množine u BrAc za 1. i 2. l. uobičajeni su oblici *mi* i *vi*:

mi že lûdi tvoi i ovce pažiti tvoee 19b, *Ta stvori a ne mi sebe mi že lûdi ego i ov'ce pastovni ego* 23c, *Mi iže živemь bl(agoslo)vimь g(ospod)a* 27d, *imže mi b(la)-ž(e)ni biti čaemь* 40d, *eûže mi lûbiti se imamo* 42b, *tako i mi d'lžni es'mь za bratêû d(u)še n(a)še polagati* 42c; *Dokolê napadaete na č(lovê)ka i ubivaete vsi vi* 14b, *Azъ rêhъ b(o)zi este i s(i)n(o)ve višnago vsi vi Vi že êko č(lovê)ci umiraete* 19d, *da vi idete i plodъ prnesete* 43b, *тъгда i vi š'nimь êvite se* 48b itd.

U genitivu i lokativu nalazimo oblike *nasъ* i *vasъ*:

i otvr'zemь ot'nasъ igo ihъ 1a, *i v'zrati êrostъ tvoû ot nasъ* 20b, *udalilь estь ot nasъ bezakoniê n(a)ša* 24a, *bêše mn'še bezъ nasъ* 40c; *ot vasъ* 40d, *vêste êko mene prežde vasъ v'znenavidê* 50c; *ustni n(a)še pri nasъ sutь* 2d, *Ê[ko a]če ne g(ospod)ъ bilь bi v'nasъ* 30d, *da spodobit se radovati o nasъ* 40b, *i budetъ va vasъ* 40d, *trudih'se o vasъ* 44b.

U dativu se također čuvaju stari oblici *namъ*, *vamъ*:

kto êvitъ n(a)mъ bl(a)gaê 1c, *ap(usto)lъ tvoi n(a)mъ is'prositъ pomočъ* 39c, *i sa n(a)mъ otrêšitъ siû prû otkudu imat' namъ otrêšiti ona* 53a, *Znani namъ stvorilь esi puti života Sa bo n(a)mъ znani stvori puti života <iže> namъ stazu skaza k životu* 63b, *v'zgl(agol)û vamъ* 11d, *povêmъ vamъ* 15a, *Da vskr'snutъ n(i)ne i pomogutъ vamъ i budutъ vamъ v'pokroviteli* 38a, *eže azъ zap(o)v(ê) daû vamъ* 42a, *H(rъst)ъ m(u)č(e)nъ estъ za nasъ vamъ ostavlae obrazъ da poslêduete stupi (!) ego* 50c, *eda kako ne dostanetъ n(a)mъ i vamъ* 59a.

U akuzativu prevladavaju stariji oblici zamjenice za 1. l. *ni*, a za 2. l. *vi*, koji se redovito upotrebljavaju kao enklitike:

vên'čal ni esi 1d, *Ti g(ospod)i shraniši ni i sblûdeši ni* 3a, *G(ospod)i sp(a)-si c(êsa)ra i usliši ni* 4d, *Sp(a)s(a)l bo ni esi* 10c, *Dal' ni esi êko ov'ce v'*

snědenie vь ezicěhь i rasěél' ni esi 10c, *Usliši ni b(ož)e* 14d, **B(ož)e učedri ni i bl(agoslo)vi prosvěti lice svoe na ni i pom(i)lui ni** 15a, *natroveši ni hlěba slbzna i napoiši ni s' lzь v mēru* 19b, *B(ož)e učedri ni i bl(agoslo)vi ni prosvěti lice svoe na ni i p(o)m(i)lui ni* 35c, *B(ož)e iže ni obhod' nimь ap(usto)l(o)mь tvoimь im(e) r(ekь) prazd'nikomь veseliši* 39c, *Učit ni p(a)vь ap(usto)lь* 44c, **B(la)ž(e)nihь m(u)č(eni)kь tvoihь vkup že i biskupь im(e) r(ekь) m(o)l(imь) te g(ospod)i prazdniki da utěšet ni** 50a, *Erěu i biskupe silь tvoritelu pastiru do-bri v lúdehь m(o)li za ni g(ospod)a* 53d, *ta ni porodi* 54a.

O previranju starijih i novijih oblika svjedoči primjer: *Ti g(ospod)i shraniši ni n(a)sь (!)* 3b, u kojemu je pisar najprije napisao stariji oblik, a potom noviji koji mu je vjerojatno bio bliži. Mlađi oblici, odnosno oni koji su se izjednačili s genitivom, *nasь, vasь*, nisu tako česti u BrAc, npr.:

Budi g(ospod)i m(i)l(o)stь tvoě na nasь 7c, *Izbra nasь* 11b, *I budi světlostь g(ospod)a b(og)a n(a)šego na nasь i dēla rukь našihь ispravi na nasь* 21d, *iže nasь* 40c, *Aće bo nasь v ras'sutie t(ě)lese semrtiě sěnhь obidetь* 63c, *ukrěpi nasь* 66b, *Děvo edina mēu vsěmi tiha ti nasь ot grěhovь rěši i čistihь stvori* 66b, *M(o)li za nasь s(ve)ta b(ogo)r(od)i ce Da dostoini budemь obečaniemь h(rьsto)vimь* 66d, *na ot vsěhь pagubь izb(a)vi nasь* 66d.

Za razliku od *ni*, primjeri za *vi* nisu tako brojni u BrAc: *obraču vi v' glubinahь mor'skihь* 15c, *Da priložitь g(ospod)ь na vi na vi i na s(i)ni v(a)še* 27d, *Bl(agoslo)vihomь vi* 28b, 31c, *Predadetь bo vi v' světehь i na sn'mičihь svoihь teput' vi* 39c, *Se azь šblu vi ēko ov'ce meždu vlki* 39d. U Psaltiru nema primjer za ak. jd. *vasь*, dok u Komunalu nalazimo sljedeće primjere: *vasь lūbiti skažite* 48a, *aće mirь vasь n(e)naviditь* 50c, *Često vasь poučau (!) brat(i)e m(i)-lēiša* 60a.

Odnos je starijih, odnosno crkvenoslavenskih oblika *ni*, *vi* i onih mlađih *nasь, vasь*, sljedeći: u Psaltiru posve prevladavaju stariji tj. *ni*, ima ih oko 90, dok onih mlađih ima svega pet. U Komunalu je odnos nešto drugačiji tj. *ni* ima 22 primjera, a *nasь* 11, odnosno znatno više nego u Psaltiru, što govori o pomlađenosti Komunala. Stariji su oblici ovdje najčešće u Psalmima. Prema istraživanjima Ivana Jurčevića u tiskanim brevijarima, u Psaltiru je znatno češći stariji oblik, tj. *ni*, dok u Sanktoralu prevladava mlađi oblik *nasь*. Isto se odnosi i na 2. l. množine, tj. zamjenicu *vi/vasь*, s tim da se može konstatirati da je Prvotisak u tome arhaičniji od *Baromićeva brevijara* (Jurčević 2002: 147–148).

Instrumentalni su množinski oblici osobnih zamjenica rijetki, npr.: *G(ospod)ь silь si (!) nami* 11b, *s' nami* 31a. Posebno treba upozoriti na oblik *G(ospod)ь s v(a)m'* 66d u kojemu je došlo do izjednačivanja instrumentala i dativa.

Lične su zamjenice u praslavenskom razlikovale prvo i drugo lice, dok se umjesto oblika za treće lice upotrebljavala pokazna zamjenica **ānŭ* (staroslavenski *onъ*) (Mihaljević 2009: 87). U starocrkvenoslavenskom književnom jeziku za označavanje 3. lica upotrebljavale su se razne pokazne zamjenice, ali najčešće *onъ*, *ona*, *ono* (Damjanović 2005: 99). Ta je zamjenica u kosim padežima imala supletivne oblike. Primjeri su navedeni u poglavlju Palatalna promjena.

2.2. Povratna zamjenica

Genitiv i akuzativ:

Iže hočety po m(ъ)nê iti da otvržet se sebe i vzmetъ h(rъst)ъ svoi i slêdit me 47d, 48c, *Sdê gl(agol)ety da sebe otvržet se* 48d, *M'nše bo estъ otvrêci eže imaty mnogo bo veče estъ otvrêci sebe* 48d; *Ta stvori a ne mi sebe* 23c, *Da naučitъ knezi ego êko samъ sebe* 24d, *i potomъ sebe* 41d, *egda i sie samъ sebe darova n(a)tmъ* 43c, *Ibo ače b(og)a ne lûbitъ to ni sebe ne lûbitъ* 43c, *iže tako ego nenaviditъ êko samъ sebe* 47b, *Eda si bo trudnêe nêstъ č(lovê)ku ostaviti svoê na vel'mi trud'nê <e>stъ č(lovê)ku ostaviti samoga sebe* 48d.

Dativno-lokativni oblici su:

razdêliše sebê rizi moe 5b, *sr(dъ)ce ego s'bra bezakoniê sebê* 10a, *Izbra nasъ v dostoênie sebê* 11b, *Ibo ptica obrête sebê hraminu* 20a, *položiše me v' mrzosti sebê* 20d, *i isprositi ot b(og)a piču sebê* 24c, *i êruna egože izbra sebê* 25a, *čto estъ prihodečimъ k' sebê* 48d; *Reče zakonoprestupnikъ da ne s'grêšaety v sebê* 8b, *Onъ umirae abie pade v sebê* 42d, *Nikože bo navlačnoe samъ o sebê i <mêt>i lûb've* 44c, *sъ soboû i o sebê* 56d.

Enklitika *si* nije potvrđena u rukopisu. I u drugim je liturgijskim rukopisima uobičajen oblik *sebê*, uz nekoliko primjera za oblik *sebi*. U neliturgijskim su tekstovima znatno češći oblici *sebi* i *sebe*, nego *sebê*.

U instrumentalu je redovito oblik *soboû*:

i utvr'di me predъ soboû va vêkъ 10a, *I ne pred'ložiše b(og)a predъ soboû* 12d, *Oči moi na vêrnîe z(e)mle posażdati e sъ soboû* 23c, *Se estъ zap(o)v(ê)dъ moê da lûbite se meû soboû* 41a, *i meû soboû nêsutъ razlučni* 42a, *eûže mi lûbiti se imamo meždu soboû bratie mlêiša* 42b, *sъ soboû i o sebê* 56d, *Na petъ buihъ priêše svêtilniki svoe i ne vzeše olêê sъ soboû* 59a.

Za razliku od liturgijskih rukopisa, u kojima se uz redoviti oblik *soboû* pojavljuje još *sobu*, u neliturgijskim je tekstovima očuvano više instrumentalnih oblika: *soboû*, *sobu*, *sobuû*, *seboû*, *saboû*, *sobom*?. U instrumentalu se pridjeva i zamjenica u zbornicima često pojavljuje gramatički morfem *-ovъ/-evъ*, a po-

sebece u *Traktatu Kolunićeva zbornika: sama sobovъ, sa svoevъ bližikovъ, zlovъ družbovъ* itd. (Damjanović 1984: 112).

Navedeni primjeri upućuju na zaključak da se oblici povratne zamjenice u BrAc uglavnom pišu pravilno, tj. *jat* nalazimo u dat. i lok, a *e* u gen. Genitivni oblik posvojne zamjenice *sebe* prilično se rijetko susreće, a zanimljivo je da se uvijek veže uz glagol *otvrēci se*.

2.3. Nelične zamjenice

2.3.1. Nepalatalna promjena

Jednina

U nominativu kod nepalatalnih osnova nalazimo sljedeće primjere: *tъ, ta, to, ta, on', onъ, on, ona, on že, kto, kto že, niktože, někto, katori, kotora, vsakъ, vsaki, vsako, vsaka, samъ, sama, inъ, ina, ino, edinъ, edina, edinъ k'ždo, k'ždo, každo*.

Ėko tъ na morēhъ osnova 5c, tъ estъ c(ěsa)rъ sl(a)vi 5c, Ėko tъ reče i biše 7c, Tъ že estъ m(i)l(o)stivъ i ocēstītъ grēhi ihъ 18c, ače i ta lūbit' se 41c, Ta ubo ne v'shotē slaviti b(og)a 57a, B(la)ž(e)nъ rabъ ta 57d, ta stvoritъ plod' mnogъ 63d, ta ni porodi 54a, to sutъ ukrašeniē n(e)b(e)skaē 39d, On' bo rēsnotivnoū lūbvъ imatъ 41a, Onъ umirae abie pade 42d, kako ubъenъ onъ premožitelъ zataūet' se 48b, zane ona lūbvъ otēti lъstītъ 41b, eže ona istina strasti tr'pē kri-ža 41c, Kako ubo boraše se ona cr(ъ)kvъ protivu dъēvlu 45c, On že otvēčavъ reče 59b, B(ož)e kto upodobit se tebē 19d, Eda povēst' kto v grobēh' m(i)l(o)-st' tvoū 20d, Kto že dobrē raduetъ 43c, V'ek'še see lūb'vi niktože imatъ neže da d(u)šu svoū položiti kto za drugi svoje 41a, 41c, Niktože bo možetъ d'vēma g(ospo)d(i)n(o)ma rabotati 56b, i niktože poslušati ego boit' se 56b, Toliko bo niktože možetъ 56b, Iže ače si někto k'da lūbo za bl(a)gosti počinutъ 57d, Kotori glasъ ili ēzikъ v'zmožetъ izreči 50a, Kоторa krēpostъ l'vova protivu onomu l'vu 45c, Kоторa bila bi desetъ d(ē)vъ kotore li sutъ petъ mudrihъ ili petъ buihъ ne l'hko iziskati možet' se 61b, azъ rēhъ vъ užasē moemъ vsakъ l'žъ 52d, Pis'mo gl(agol)etъ vsaki č(lovē)kъ l'žъ 52d, Ače li rēsne reče pismo vsaki č(lovē)kъ l'žъ 52d, i vsaki iže veruetъ va me ne umrētъ 65d, vsako za svoitъ vr(ē)menemъ 66c, tako vsaka zap(o)v(ē)dъ ot edinoe lūbvi estъ 41a, Vsaka d(u)-ša v' tēlē sego radi petimi čuv'stvi čisla razumēet se 61c, Ti esi samъ c(ěsa)rъ moi i b(og)ъ moi 10c, ēkože samъ ot svoihъ ov'cъ gl(agol)etъ 43d, ēmože samъ hotēše iti 44c, Lūbvъ ubo č(lovēč)ska nēstъ sama o sebē 48a, [Ti] sama bez' izme[neniē] 67d, mnog bo estъ 5d, Budite d(ъ)ni ego mali i episkup'st[vo] ego

primi inь 26c, *Egože viditi hotê esamъ azь saje a ne inь* 64c, *možetъ is trsa živuča ina rozga iziti a êže otlomlena estъ ne možetъ živiti bez korene* 64a, *Na ino esmъ po grêhu* 49a, *Ino estъ čto stvorihomъ* 49a, *edinъ es'mъ azь doidêže proidu* 33c, *G(ospod)ь edinъ voždaše* 37c, *Egda bo sie edinъ k'ždo obimetъ* 43a, *Po licu ubo edinъ kbždo poznavauit se* 43d, *Edinъ d(u)hъ i edina vêra bêše v' nih* 50c, *Bêše bo raz'boinikъ edinъ na križi š' nimъ* 52d, *k rabotaniû b(o)-žiu dr'zêi k'ždo imatъ biti* 55a, *Sego radi edina každo d(u)ša krst'ênska d(ê)-vi ime priêtъ* 61d.

Zanimljivo je da u rukopisu katkad, vjerojatno radi izbjegavanja ponavljanja istih oblika, u istome versu nalazimo i stariji oblik zamjenice *tъ*, *t' i* mlađi *ta*: *Êko tъ reče i biše ta povelê i szdaše se* 7c, *uvêdite êko g(ospod)ь tъ estъ b(og)ь n(a)šъ Ta stvori a ne mi sebe* 23c, *Êko t' reče i biše ta povelê i szdaše se* 35a. Oblik *ta* najčešće se upotrebljava za muški rod, tj. to je *tъ* koje je vokalizacijom *poluglasa* prešlo u *ta*, dok se *ta* za ženski rod susreće samo u jednom primjeru.

Genitiv – *togo*, *togožde*, *onogo*, *onogožde*, *kogo*, *koterago*, *vsakogo*, *vsakoe*, *samogo*, *edinogo*, *niedinogo*, *niedinoe*, *edine*, *edinoe*, *eterie*, *eterago*, *drugago*:

ot togo bo estъ sp(a)senie moe 14b, *Êko togo estъ more i tъ stvori e* 22c, *Ni sêtovanie bo ni strahъ v togo radosti biti možaše* 40c, *Togo radi bratie m(i)-lêiša* 41b, *Togo radi mi priležno te m(o)l(im)ь* 44d, *togo radi živutъ va (vê)-ki* 51c, *propov(ê)dat(e)ь togožde dêla ne imêl' bi slêditъ* 44b, *togožde oče začićenietъ da raduem se* 45a, *Č(lovê)če egda te progonetъ ne vnimai onogo obraza* 45b, *ot onogo edinogo b(og)a* 53b, *ot onogo se otlučaetъ emuže gl(agol)et' se* 63d, *Ot onogožde z'miê ap(usto)ь něčto učit ni* 46a, *G(ospod)ь prosvêćenie moe i sp(a)sit(e)ь moi ot kogo se ubou G(ospod)ь začitit(e)ь života moego ot kogo se ustrašu* 6a, *i ũže ne budetъ k tomu plača ni v'pla i ni bolêzni i koterago gorkago* 50c, *načetkъ vsakogo truda ihъ* 25a, *Vsakogo braš'na v'zgnušaše se d(u)ša ihъ* 26a, *Ot vsakogo puti zla* 29c, *v'zdrža se ot vsakogo dêla zlago* 57c, *G(ospod)ь shranit' te ot vsakogo zla* 66a, *êko ot vsakoe pečali izbavil' me esi* 12d, *potomъ ot samogo poznaemi učuemo strasti* 52a, *i t'kmo edinogo priemlet se têlo i kr(ъ)vъ* 42c, *or(a)c(iê) edinogo m(u)č(eni)ka* 45a, *čto otъ edinogo učitelâ samogo* 53b, *ihže imene niedinogo dvoečago se g(ospod)ь n(a)šъ is(u)h(rъst)ь znamenuet se* 59b, *Êkože bo mnogie vêt'vie ot edinogo korene ishodetъ* 41a, *Edinogo že vistinu nrava sutъ trsъ i lêtorasli ego* 63d, *I niedinoe z'rêlosti êvleniê* 44c, *Edine ženi glasomъ poraženъ b(i)si* 40a, *tako vsaka zap(o)v(ê)dъ ot edinoe lûbvi estъ* 41a, *lêki ot eterie zap(o)v(ê)di g(ospod)ь gl(agol)etъ* 41a, *êko ot eterago svêtlêišago istočnika* 54a, *Izbavitelû n(a)šemu edinomu bez drugago* 57c.

Dativ – *tomu, onomu, onoi, ovomu (ovumu), vsakoi, komu, samomu, edinomu, inomu, drugomu*:

I d(u)ša moê tomu živety 5b, Oslabi m(ь)nê da počiu prêzde neže otidu i k tomu ne budu 9c, Kотора krêpostь l'vova protivu onomu l'vu 45c, I sego radi ka onoi trpezê 42d, a inomu dêênie sila a ovumu (!) vêra 39d, Vsakoi kon'čini vidêhь kon'cь 29c, Dae piču vsakoi pl'ti 32c, na i vsakoi cr(ь)kvi vselenie b(o)-žie 61d, Skrivaety i ne vêstь komu s'biraety ê 9c, K m(ь)nê samomu d(u)ša moê s'mete se 10b, imže b(og)u samomu ugoditi da ičety 62b, i stvoreny esamy mnê samomu têžakь 64c, Tebê edinomu sgrêšihь 12b, Obručihь bo vi edinomu mužu d(ê)vu čistu 62a, B(og)u o(tь)cu budi sl(a)va ego že edinomu s(i)nu 39c, Četira lica edinomu i četira krila edinomu 43d, a inomu dêênie sila a ovumu (!) vêra o tomžde d(u)sê 39d, A drugomu m(i)l(o)stь 39d, A drugomu pror(o)-čstvo a drugomu rasmotrenie d(u)h(o)вь 39d, i edinomu da petь talanty a drugomu d'va a inomu edinь 55a.

Akuzativ – *ta, to, togo, onь, ono, onu, onogo, kogo, kotoro, komuždo, vsakь, vsaki, vsakogo, vsaku, vsako, samь, samogo, edinogo, inь*:

v ta d(ь)nь pogibnutь vsa pomišleniê 34c, Na egda to hotêše poče tvoriti 40c, čto bo viditь kto to up(ь)vaety 43b, Kto mnê to dastь da v paklê začitiši me 65a, Na togo up(ь)va sr(dь)ce moe 6c, I rečete v d(ь)nь onь isp(o)v(ê)daite se g(ospode)vê 35d, predь očima imuče ono čto gl(agol)ety ap(usto)lь 46a, V(o)no vr(ê)me reče is(us)ь uč(e)nikomь svoimь 41a, i kupi nivu onu 62a, zane lûbny ače kto v' onogo nêmatь prop(o)v(ê)daniê čina 44d, Protivnikь n(a)šь dьêvly êko lъny rikae iče ophoditь kogo požr'l bi 46a, Čto ot sego otvêčaety bratie ili kotoro iz' bavlennie imêti v'zmožety 50d, Na n(e)b(e)ski lêkarь k'ždo komuždo daety protivu grêhomь lêkarie 48c, I ubi vsakь prvên'cь v' z(e)mli ihь načetkь vsakogo truda ihь 25a, navode na vsaki d(ь)nь 2d, êko posla e pred' licety svoimь vь vsaki gradь 44d, i potrebilь esi vsakogo lûbodêučago ot tebe 17b, Otretь b(og)ь vsaku zl'zu (!) ot očiù s(ve)tihь 52c, Vsaku rozgu ne tvorečiù p'loda o mnê izmečet' i vsaku tvorečiù očičaety 64a, Bl(agoslo)vlû g(ospod)a na vsako vrême 7c, i v'zgl(agol)ûtь vsako zlo protivu v(a)mь 40c, egda i sie samь sebe darova n(a)mь 43c, i samь sebe ostani 49a, ostaviti samogo sebe 48d, Mučenikь b(o)žii iže edinogo sina oč(ev)a naslêduiùcь 47c, Ne utaiše se ot čedь ihь v' rodь inь 18b, Da napišut' se vsi v rodь inь 23d.

Lokativ – *tomь, tomžde, onomь, onoi, koiždo, vsakomь, vsakoi, edinomь, edinoi*:

i o tomь na visotu obratit se 2a, i nikoliže v tomžde stoêni prêbudety 65a, êže znana biti stvoriti hotêše vь onomь ispl'neni razuma 43a, A va onomь višnety c(êsa)rstvê 60b, tьkmo izbavit(e)lь n(a)šь iže vь onoi plti 55a, i dobra dêla

bivaût v petih' ili v koiždo d(ê)vi d(u)šu rêçi 61d, i sьta na vsakomь puti ne blazê 8b, Pomenutъ ime tvoe vь vsakomь rodê 11a, i slišaste v' vsakomь prazdnicê 45b, i si č(i)nь vь vsakooi (!) voli potr(e)b(n)ь estь 49d, vь edinomь d(u)sê 39d, I ničtože vь edinoi česti daruetъ se 59c, vь edinoi lûb'vi utvr'ždaût se 41a.

Instrumental – *timь, toû, onêмь, edinimь:*

I timь zakon(o)мь 62d, kto sp(a)sit(e)lno vêranь tk'mo toû vêroû êže lûbviû dëlaet' se 43d, kako uslišitъ onêмь sl(o)v(o)мь 43a, s(i)nь o(tь)cemь edinimь e(stь) 39a.

Dvojina

Nominativ – *ta:*

Žьzъ tvoi i palica tvoê ta me utêšista 5c, Pošli mi svêtъ tvoi istinu tvoû ta me nastavista i vavesta me v' goru svetu tvoû i v sela tvoê 10b.

Akuzativ – *oni:*

N(i)ne ubo otvêtnice naša d(ê)vo m(a)rie oni tvoi m(i)l(o)stivi oči k namь obrati 67a.

Dativ – *têma:*

Ače bo dobraê dëla v' sv(ê)tlosti položitъ da č(lovê)k(o)мь têma 56b.

Množina

Nominativ – *ti, oni, sami, nêci, kotere, eterie, oni:*

Ti speti biše i padu mi že vstahomь i prosti bihomь 4d, Ti že s'motriše i prezrêše me 5a, ti iznemogu i padu 6a, oni ogavie tvorahu m(ь)nê 8a, na neiže oni nasičeni sutъ 42d, Podobae't bo n(a)мь da êkože oni tako i mi da ugotovim se 42d, Tako bo sami sebe ostavimь 48d, Tьгда bo sami sebe ostavêмь i t'гда sami sebe otvržem se 49a, Sut' bo nêci 55b, kotere li sutъ petь mudrihь ili petь buihь ne l'hko iziskati možet' se 61b, êko eterie ot nihь o dëv'svê (!) svoemь izvнь sl(a)vi iskaše 60a, Tьгда v'staše vse dëvi oni 59a.

Genitiv – *têhь, onêhь, samêhь, tacêhь, vsêhь, edinihь, niedinihь, eterihь:*

Tьгда pristupiše k nemu učenici ego êko poslušaučimъ imъ têhь sl(o)v(e)сь 53b, Čto ubo gl(agol)etъ b(la)ž(e)ni niči d(u)h(o)мь êko têhь estъ c(êsa)rstvo n(e)b(e)-skoe 53c, ot têhь ubo gl(agol)etъ ap(usto)ль 57a, êko pridetъ d(ь)nь suda vн'že v(a)ša krêpostъ onêhь zloba kažet' se 49b, Ne boite se onêhь iže ubiêûtъ têlo d(u)še že ne moguť ubiti 49b, Onêhь radi imiže znaet' se pol'za 57a, na obače simi onêhь prop(o)v(ê)daetъ kako iz grobь vstaše na višna 63c, êko v'hu

n(a)sъ samêhъ v'z(e)mlút se 44a, za samêhъ biskupi velikihъ 55d, iže tacêhъ mnogočislnihъ s(i)n(o)vъ mudrostiû i služboû veselet se 54a, ni ot edinihъ lûdi na za vsêhъ k' vsêmъ 61c, I ničtože v semъ mirê lûbitelno udr'žitъ niedinihъ veče l'stivihъ naslaždati se 48d, Bol'se ubo naučitelъ veliki ot eterihъ 44b.

Dativ – *têmъ, onêmъ, samêmъ, samimъ, eterimъ:*

Stanutъ pr(a)v(b)dni va velici tvrdostanstvê protivu têmъ iže stužiše e 63a, Čto ubo estъ eže bi se moglo dauče ne oskudêti onêmъ i onêmъ 59c, k nimъ samêmъ 61b, a ne k' samêmъ prêžde rečenimъ 61c, ne samimъ s(ve)timъ koludricamъ 61d, Poda eterimъ sie poglaždenie 57b.

Akuzativ – *ini, onê, ona:*

i ot c(êsa)rstvi v lûdi ini 24d, Êko ače lê onê samê razumêmetъ 61b, zane ona êže tvorima sutъ stvori 43a.

Lokativ – *têhžde, vsêhъ:*

Êko vistinu v têhžde s(ve)tihъ prop(o)v(ê)datelihъ 44b, i oče ugaždaite vsemъ i v' vsêhъ êkože i azъ vsêmъ ugaždaû 56c.

Instrumental – *tacêmi, koterimi, vsêmi, onimi:*

tacêmi d(ê)vi 67d, S(ve)to i neporočno d(ê)vstvo koterimi te hv(a)lami vnesu ne vidê 67c, Vc(êsa)ri se b(og)ъ nadъ vsêmi êziki 11b, na i pred' vsêmi č(lovê)ki 56c, Na mêû onimi prêispod'nimi 63c.

Iz navedenih je primjera vidljivo da se dobro čuva stari deklinacijski sustav, npr., u genitivu jednine muškoga i srednjega roda redovito je gramatički morfem *-ogo*, kao i u većini liturgijskih rukopisa, u kojima je M. Mihaljević pronašao svega tri novija oblika, tj. nastavak *-oga*: u *Klimantovićevu ritualu*, *Ljubljanskome brevijaru* i *Brevijaru Vida Omišljanina* (Mihaljević 2006). U tiskanima se brevijarima dobro čuvaju stariji nastavci *-ogo/-ego*, dok se mlađi, odnosno pridjevski *-ago* u *Prvotisku brevijara* i u *Baromićevu brevijaru* rijetko nalazi, a u *Brozićevu brevijaru* su nešto češći (Jurčević 2002: 134). U neliturgijskim su rukopisima gotovo ravnomjerno zastupljeni stariji gramatički morfem *-ogo* i mlađi *-oga*.

Premda je nepalatalna promjena dobro očuvana, ipak je u pojedinačnim primjerima došlo do utjecaja palatalnih osnova: u instrumentalu jednine nalazimo gramatički morfem *-imъ* (*timъ, edinimъ*), u genitivu množine *-ihъ* (*edinihъ*) i instrumentalu množine *-imi* (*onimi*). Takvi se primjeri nalaze u Komunalu, odnosno u drugome dijelu rukopisa, koji je i inače, u odnosu na Psaltir, jezično pomlađen.

U nominativu jednine muškoga roda kod zamjenice *tъ jer* se često vokalizira, pa se tako izjednačio oblik muškoga i ženskoga roda: *ta*. Ista se zamjenica bilježi i kao *tъ* ili rjeđe *t'*. Zamjenice *tъ že, ta že i to že* se ne pojavljuju u staro-

crkvenoslavenskim tekstovima, a nisu česte ni u onim mlađima, osim u adverbijalnim oblicima *po tomъ že* i *têm že*. Te su zamjenice rijetka pojava i u hrvatskoglagoljskim fragmentima (Mihaljević 2003). U BrAc su također rijetkost: *Tъ že estъ m(i)l(o)stivъ i ocêstivъ grêhi ihъ* 18c.

U dativu jednine u muškome rodu posve prevladava nastavak *-omu*, a u ženskom rodu *-oi*, kako u našem rukopisu, tako i u ostalim liturgijskim i neliturgijskim tekstovima, kako rukopisima, tako i tiskanim brevijarima.

Akuzativni oblici, ako se zamjenica odnosi na živo, jednaki su genitivu, a ako se odnosi na neživo, jednaki su nominativu s jednom iznimkom kod zamjenice *vsakъ*: *I ubi vsakъ prvên 'cъ v' z(e)mli ihъ načetkъ vsakogo truda ihъ*. To je okamenjen arhaičan izraz iz vremena kad je i akuzativ za živo bio jedank nominativu, a očuvan je i u tiskanim brevijarima *Prvotisku* i *Baromićevu brevijaru* (Jurčević 2002: 135). Zamjenica *tъ* pojavljuje se većinom za neživo, odnosno jednaka je nominativu *ta*: *v ta d(ъ)nbъ pogibnutъ vsa pomišleniê*, a rjeđe za živo, tj. jednaka je genitivu *togo*: *Na togo up(ъ)va sr(dъ)ce moe*.

Zamjenica *onъ* potvrđena je u primjerima za neživo *onъ*: *I rečete v d(ъ)nbъ onъ isp(o)v(ê)date se g(ospode)vê*, i za živo *onogo*: *zane lûbnъ ače kto v' onogo nêmatъ prop(o)v(ê)daniê čina*. Kod zamjeničkoga pridjeva *samъ* za živo supostoji i *samogo* i *samъ*: *ostaviti samogo sebe, ne samêhъ m(u)č(eni)kъ na samogo g(ospod)a togožde pomočiû, egda i sie samъ sebe darova n(a)mъ, i samъ sebe ostani*. U fragmentima je također potvrđen sličan primjer: *ače azъ sl(a)vlû se samъ*. Prema mišljenju M. Mihaljevića, takvi primjeri ipak nisu iznimke od uočene pravilnosti, i to iz dva razloga: »Jedan je da u njemu oblik *samъ* može u (staro)crkvenoslavenskom biti interpretiran i kao pravi nominativ (koji se veže uz subjekt *azъ*), a drugi je okolina. Ako bi se uporabio oblik *samogo*, onda bi i zamjenica *se* morala biti zamijenjena sa *sebe*, čime bi automatski bila osobito istaknuta (emfaza)« (Mihaljević 2003). U našim se primjerima zamjenica *sebe* upotrebljava radi isticanja: *egda i sie samъ sebe darova n(a)mъ, i samъ sebe ostani*.

U lokativu muškoga i srednjega roda u BrAc, kao i u drugim liturgijskim i neliturgijskim rukopisima nema razlike, tj. prevladava nastavak *-omъ*, a u ženskomu je rodu nastavak *-oi*.

Premda instrumental jednine muškoga i srednjega roda nije bogato oprijmjen, može se zaključiti da uz pravilan nastavak *-êmbъ* supostoji i *-imbъ* (*timъ, edinimъ*). I u drugim je liturgijskim rukopisima najčešće *-êmbъ*, dok se *-imbъ* znatno rjeđe pojavljuje, a *-embъ* još rjeđe (Mihaljević 2006). Kao što se može i pretpostaviti, spomenuta su dva nastavka češća u neliturgijskim zbornicima, i to u većini rukopisa *-imbъ*, a *-embъ* u *Petrisovu zborniku* (Damjanović 1984: 111–112).

Zamjenica *vsakъ* u BrAc se, kao i u starocrkvenoslavenskim tekstovima, najčešće pojavljuje u jednini, i to u pridjevskoj funkciji: *iz'miû na vsaku nočъ lože moe sl'zami moimi* 1d, *navode na vsakъ d(b)нъ* 2a, *otskvr'naûit se puti ego na vsako vr(ê)me* 2c, *Pomeni vsaku žr'tvu tvoû* 4c, **Bl**(agoslo) *vlû g(ospod)a na vsako vrême* 7c, *v'ziskaûiçe g(ospod)a ne lišet'se ot vsakogo dobra* 7d, *êko ot vsakoe pečali izbavil'me esi* 12d, *Vsakoi kon'čini vidêhъ kon'cъ* 29c, **Bl**(agoslo)*v(i)te vsakъ d'ždb i rosa g(ospod)a* 38b, *i posla e pred'licemъ svoimъ vъ vsaki gradъ i mêsto êmože samъ hotêêše iti* 44c, *Otreť b(og)ъ vsaku zl'zu (!) ot očiû s(ve)tihъ* 52c, *êko vsaki č(lovê)kъ l'žb* 53a, *Vsaku rozgu ne tvorečiû p'loda o mnê izmečet' i vsaku tvorečiû očičaet* 64a. Međutim, slično kao i u fragmentima nalazimo nekoliko primjera u kojima se ona pojavljuje samostalno, odnosno u imeničkoj upotrebi: *v cr(b)kvi ego vsakъ v'zgl(agol)etъ sl(a)vu* 6c, *i potrêbilъ esi vsakogo ljubodêûčago ot tebe* 17b, *êko ne oprav(b)dit'se pred'toboû vsakъ živei* 33d, *Ibo vsaka k naravu života primetъ* 52a, *azъ rêhъ vъ užasê moemъ vsakъ l'žb* 52d, *Azъ esamъ vskrêšenie i životъ iže veruetъ va me ače umrêť i oživet' i vsaki iže veruetъ va me ne umrêť va v(ê)ki* 65d.

Među dvojskim je oblicima potvrđen nominativ, akuzativ i dativ. U akuzativu je, u primjeru *oni tvoji milostivi oči* došlo do utjecaja palatalne promjene na nepalatalnu.

U nominativu je množine u muškome rodu uvijek nastavak *-i*, dok za srednji rod nema potvrda. U ženskome rodu nalazimo primjere za *-e* i *-i*, kakvi su uobičajeni u svim tekstovima, s tim da je češće *-e*.

U genitivu, dativu i instrumentalu množine crkvenoslavenski se nastavci *-êhъ*, *-êmb* i *-êmi* katkad zamjenjuju nastavcima *-ihъ*, *-imb*, *-imi*, što je poznata, premda rijetka pojava u liturgijskim rukopisima, u kojima se sreću i *-ehъ*, *-emb* i *-emi*, za razliku od BrAc koji nema takve primjere. U zbornicima je situacija prilično neujednačena: »Odnos među tekstovima glede dativnoga gramatičkog morfema isti je kao kod lokativnog: *Vinodolski zbornik* koji u genitivu/lokativu vrlo često ima *-êhъ*, isto tako često ima u dativu *-êmb* (...); *Petrisov zbornik* ima u genitivu/lokativu relativno često *-eh(b)* i – dosljedno tome – u dativu *-emb*, *Traktat* i *Korizmenjak* Kolunićeva zbornika također su dosljedni: posvemašnja uporaba gramatičkoga morfema *-ih(b)* u genitivu/lokativu i isto takva uporaba gramatičkoga morfema *-im(b)* u dativu« (Damjanović 1984: 114).

U akuzativu množine nema mnogo primjera, oni su pravilni crkvenoslavenski, osim jednoga u ženskome rodu: *onê* u kojemu je došlo do zamjene *e jatom* (Mihaljević 2006).

2.3.2. Palatalna promjena

Jednina

Nominativ – *iže, êže, eže, moi, moê, moe, tvoi, tvoê, našь, vašь, vaša, vaše:*

Iže živeši n(a)n(e)b(e)sêhь g(ospod)i p(o)m(i)lui n(a)sь 30d, Bl(aže)nь g(ospod)ь iže ne dastь n(a)sь v lovitvu zubomь ihь 31a, B(la)ž(e)ni iže ispl'nitь pohotь svoiь 31b, B(ož)e iže ni obhod'nimь ap(usto)l(o)mь tvoimь... 39c, Iže v' množehь knigahь s(ve)tihь svoihь zap(o)v(ê)daetь 41a, zane êže ti svrši oni razdrušiše 2d, êže stvori veličiê b(ož)e kto podobnь tebê 16c, v'zvêcauče vse hv(a)li ego i sili ego i čudesa ego êže stvori 18b, kto sp(a)sit(e)lno vêranь tk'mo toi vêrou êže lûbviu dëlaet'se 43d, Siê estь êže ne vidê loža v' grêsê 61a, Isp(o)v(ê)m se tebê g(ospod)i v [pra]vosti sr(dь)ca moego o semь eže naučih se sud'batь prav(b)di tvoee 28b, Eže ne ispl'nitь ruki svoee ž'nei ni lona svoego sbirae rukoveti svoe 31c, Prilpê ezikь moi gr'tanu moemu ače ne pomenu tebe 32c, Rêhь g(ospode)vê b(og)ь moi esi ti 33b, ne možetь biti moi uč(e)nikь 46c, idêže azь es'mь tu i sluga moi 47c, i o(tь)сь moi dëlatel'estь 64a, Pomeni me g(ospod)i êk(o) vëtar'est' životь moi 65a, da radostь moê va vasь budutь 40b, Se estь zap(o)v(ê)dь moê 41a, Pridi v'zlûblenice moê i položu v'tebê prëstolь moi 50a, Otricaet se d(u)ša moê života moego 64c, D(u)ša moê smučena estь velmi 65a, Vžeda d(u)ša moê k b(og)u istočniku živu 65b, vstani priëtelnice moê i pridi 66b, Ibo sagrêšihь i v gorêstêhь (!) prebivaetь oko moe 65b, Ibo rabь tvoi hranitь e 4c, Žьzьlь tvoi i palica tvoê ta me utêšista 5c, Êko m(i)l(o)stь tvoê predь očima moima estь 6a, Siê tvoê d(ê)va tvoimь dëlomь b(la)ž(e)na 58c, tvoê nasь m(i)l(o)stь pomozì 67a, estь plodь našь 43c, Da prosvëtìt'se svêtь vašь predь č(lovêk)i 56b, tako i umь vašь skrušit se 62a, Pečalь vaša 63a, da krêpit'se sr(dь)ce vaše 7b.

Genitiv – *ego, egože, ot nego, ot negože, ee, eeže, ot nee, moego, moee, tvoego, tvoee, svoego, svoee, našego, našee, vašego, vašee:*

Na v'zakonê g(ospod)ni vola ego 1a, s'braše se vкупь na g(ospod)a i na h(rьst)-a ego 1a, I obrati se bolêznь na gl(a)vu ego 2a, Oteml'ût se sud'bi tvoe ot lica ego 2c, B(la)ž(e)nь egože ti iz'bra 14d, i na s(i)na č(lovêč)ska egože ukрêpilь esi sebê 19b, podai m(o)l(imь) te da egože rožd'stvo čtemь 56a, Azь že postavl[enь] esmь c(êsa)рь ot nego 1a, Milosti že moe ne razoru ot nego 21b, i zatvoritь utrobu svoiь ot nego 41b, ot negože ap(usto)lь gl(agol)etь 43a, ot negože rečeno estь 45c, podai m(i)l(o)st(i)vê da iže b(la)ž(e)nie im(e)re k rožd'stvo č'temь ee obrazi k tebê priš'li bihomь 58c, b(og)ь posrêdê ee ne podvižit se 59b, po nei iskrn'ne ee 59d, vsa sl(a)va ee 60d, da êkože ee pametiù veselim se 67a, podai grêhovь da utegu eeže vsagda želiše 66a, B(la)ž(e)na

mati dara eeže višni mudrcь... 67b, eeže črěvomь izlity estь 67b, ot nee plty priětmь 68d, Ėko usliša g(ospod)ь glasь plača moego 1d, ēže slišahь ot o(tь)-ca moego 43a, v' c(ěsa)rstvě o(tь)ca moego 50d, Obrětь d(a)v(i)da raba moego 54c, Otricaet se d(u)ša moě života moego 64c, G(ospod)ь čestь dostoěniě moego i čaše moee 3b, da ne ostavitь mene v d(ь)nь pečali moee 61b, Grěhь ũnosti moee i nevideniě moego ne vspomeni 64d, Ot lica tvoego 3c, i mniši me nepriēt(e)la tvoego 64d, az že množstvomь m(i)l(o)sti tvoee vnidu v' domь tvoi 1c, bl(a)gostine tvoee radi g(ospod)i 5d, i v d(ь)nь zla moego pokri me v taině krova svoego 6a, Se estь mužь s(ve)tь iže zakona radi b(og)a svoego postrada 45a, ispolinь ne sp(a)set' se množ'stvomь krěposti svoee 7c, i usliša me ot gori s(ve)tie svoee 45a, ili kto b(og)ь razvě b(og)a n(a)šego 4a, Pomeni sьp(a)-s(e)niě stroitelŭ ėk(o) ot našego telese 66d, sl(a)va n(a)ša estь svěděl'stvo (!) svěsti n(a)šee 60d, putь dēēniě i vole n(a)šee 66c, V'strubēte na novь m(ē)s(e)-cь trubou v naročity d(ь)nь prazdnika vašego 15c, da budete s(i)n(o)ve o(tь)-ca v(a)šego 51b, Vašee glavi vlasi iz'čteni sutь 52b.

Dativ – *emu, emuže, k nemu, ei, nei, nēi, moemu, moei, tvoemu, tvoei, svoemu, svoei, našemu:*

V'razi g(ospod)ni slgaše emu 19d, Ruka bo moě pomožetь emu 54c, B(la)ž(e)-nь emuže estь b(og)ь iěkovlь pomočnikь ego 34c, emuže estь sl(a)va i država 60d, egda v'zvaħь k nemu i usliša me 5b, i egda sedetь pristupiše k nemu 53b, Pomožetь ei b(og)ь licemь svoimь 59b, D(u)ša moě smučena estь velmi na ti g(ospod)i pomozhi ei 65a, Privedut se c(ěsa)ru d(ē)vi po nei 58b, 59d, po nēi iskr'n'ne ee privedut' se tebē 11a, reku b(og)u moemu 10b, Toliko c(ěsa)ru moemu budu priēt'nēi 40b, podai dobrotē moei silu 6d, i vzgl(agol)ŭ v gorēs'ti duši moei 64c, Isp(o)vēm se imeni tvoemu g(ospod)i 12d, pomagaući tomue g(ospod)u n(a)šemu i(su)su h(rьst)u s(i)nu tvoemu 67a, Paki že ezikь moi v'sь d(ь)nь poučit'se prav(ь)dē tvoei 16c, ėko vshotē c(ěsa)rь dobrotē tvoei 59a, Postavi i g(ospod)a domu svoemu 24d, Nadēučei se silē svoei 11c, i dečerь protivu materē svoei 49c, Obēcaite i v'zdadite g(ospod)u b(og)u n(a)šemu 17d, Izbavitelŭ n(a)šemu edinomu 57c.

Akuzativ – *i, na nь, v' nže, va nže, ego, egože, ũ, ũže, eže, v neže, moi, moego, moe, tvoi, tvoe, svoi, svoego, svoŭ, svoe, našь, našego, vaše, vašego:*

Kolь kratь progněvaše i v' pustini i razdražiše i v z(e)mli bezvod'nē 18c, I t'gda petrь otvrže se na z(e)mli egda razboinikь isp(o)v(ē)daše i 40a, olěemь s(ve)-timь moimь romazahь i 54c, B(og)ь moi pomočnikь moi up(ь)vaŭ na nь 3d, i vel'lěpotu v'zložilь esi na nь 54d, V'nže d(ь)nь ače prizovu te 32d, v'nže sь s(ve)to ot tēlese n(a) n(e)bo preide 57d, Egože vidihь i egože vzlŭbihь va nže vērovahь 62c, Vzlŭbi ego g(ospod)ь I ukrasi ego 58a, kto učity egože samь dēlomь ne isplnaetь 60b, Ėko tь na morēhь osnova (!) ũ estь i na rēkahь ugo-

*toval ũ estŭ 5c, V'zľubi ũ g(ospod)ŭ i prevzľubi ũ 60a, Viděše ũ dečeri sion-
skie 67d, Se estŭ dĕva mudra ũže g(ospod)ŭ bdeću obrĕte 60b, V'shodetŭ gori
nishodetŭ pola v' mĕsto eže esi osnovalŭ imŭ 24b, Ne potrĕbi ězikŭ eže reče
imŭ 25c, Pomenu va vĕkŭ zavĕtŭ svoi sl(o)vo eže zapovĕdĕ v tisući rodŭ 24d, i
postavlaeši mnĕ vr(ĕ)me v neže vspomen(e)ši me 65a, zaŭtra usľiši glasŭ moi
1c, g(ospod)i usľiši glasŭ moi 31c, Aĕe s'hranetŭ s(i)n(o)ve tvoi zavĕtŭ moi
31d, i vzneseŭ izbranago moego 54c, i z'naŭtŭ ime moe 44a, G(ospod)i b(ož)e
moi v'znese na z(e)mlĭ žiliĕe moe 61a, az že množstvotŭ m(i)l(o)sti tvoe vni-
du v' domŭ tvoi 1c, I mirŭ tvoi našimŭ vrmenetŭ podai 66c, V'skuiŭ lice tvoe
otvrāĕaeši 10d, Sľiši deĕi i vižďŭ i prikloni uho tvoe 11a, Z(e)mla da plodŭ svoi
15b, I pomenu zavĕtŭ svoi i raskaĕ se 25d, I iz 'bra d(a)v(i)da raba svoego 19a,
V' d(ŭ)nŭ zap(o)v(ĕ)dĕ g(ospod)ŭ m(i)l(o)stŭ svoŭ 10b, i s' prelŭboidĕinimi
uĕstie svoe polagaše 12a, prosvĕti lice svoe na ni 15a, leki tati putŭ našŭ
obsĕdutŭ 62b, Bl(agoslo)vite ezici n(a)šego (!) 15a, priklonĕte uho vaše 18a, i
proslavetŭ o(tŭ)ca vašego 61d.*

Vokativ – *moi, našŭ, naša:*

*G(ospod)i b(ož)e moi 61a, Ispravi g(ospod)i b(ož)e moi prĕd' toboŭ put' moi
64b, ne li ti esi g(ospod)i b(ož)e moi 65b, Obr(a)ti ni b(ož)e spasitelŭ našŭ 66c,
N(i)ne ubo otvĕtnice naša d(ĕ)vo m(a)rie... 67a.*

Lokativ – *o nemže, po nemŭ, v nemŭ, v nemže, nĕmžde, na nei, v' nei, moetŭ,
moei, tvoetŭ, tvoei, svoetŭ, svoei, našetŭ, našei:*

*o nemže vsako s'zdanie sŭstavleno 42b, o nemže va inomŭ mĕstĕ g(ospod)ŭ
gl(agol)etŭ 60b, po nemŭ oblĕĕetŭ se v neistľĕn'nie 42d, ěko v nemŭ svrše-
ni mirŭ estŭ i sblazni v nemŭ obrĕsti se 60b, V nemže pismĕ idĕže rĕsmo 52d,
Plavaŭĕim'bo n(a)mŭ po semŭ miru velietŭ i pred'lgotŭ v nemže presmĭkaŭĕe
se imže nĕstŭ ĕisla žĭvotna zla 54c, eda si ne liše ĕto n(i)ne o nĕmžd'e estŭ 53c
Žĭvotna tvoĕ žĭvotŭ na nei ugotova 15b, gora ũže bl(a)govoli b(og)ŭ žiti v' nei
15c, v' nei podob'stvi ne pridetŭ 58d, v sr(dŭ)ci moetŭ utĕšeniĕ tvoĕ 22c, I
v tĕli moem' uzru b(og)a sp(a)s(i)t(e)la moego 64c, v d(u)šĭ moei 3a, Obita-
ti v'ĕnutŭ v žiliĕi tvoetŭ g(ospod)i 46c, i poĕivatĭ v' gorĕ s(ve)tĕi tvoei 46c,
ľubiše h(rŭst)a v žĭvotĕ svoetŭ 50c, Ihže s(i)n(o)ve ěko novorasli utvr'ždeni va
ŭnosti svoei 34a, ĕto ev(a)nĕj(e)ľistŭ iv(a)nŭ vŭ epistolii svoei gl(agol)etŭ 42c,
da iže v našei prav(ŭ)dĕ up(ŭ)vaniĕ ne imatŭ 56a.*

Instrumental – *im(ŭ)že, pred' nimŭ, ŝ nimŭ, eŭ, eŭže, ŝ neŭ, moimŭ, moeŭ,
tvoimŭ, tvoeŭ, svoimŭ, svoeŭ:*

*Im(ŭ)že po vsĕhŭ putehŭ nevidimi 54c, izbrani ego stalŭ v skrušenie pred' nimŭ
25c, Prolĕŭ pred' nimŭ m(o)l(ita)vŭ moŭ 33c, v žiliĕi s(ve)tiemŭ prĕd nimŭ
posľužihŭ 66b, Kto mirŭ rĕsni ŝ' nimŭ imĕti možetŭ 43d, I snide ŝ' nimŭ vŭ ĕtu*

46a, *Běše bo raz'boinikъ edinъ na križi š'nimъ siko va nъ věrova* 52d, *i gotovie d(ě)vi vnidu š'nimъ na brakъ* 59b, *Mnogihъ t(ě)l(e)sa s(ve)tihъ vstaše š'nimъ* 63b, *Kto eû udřit se* 43d, *m(i)l(o)stъ ego siê eûže pristoitъ n(a)mъ* 40c, *Isplnieniem' lûb've eûže mi lûbiti se imamo* 42b, *Premože bo ot semr'ti eûže dъěvlъ podvr'glъ běše* 45d, *š'neû budête obilovati* 40d, *Glasomъ moimъ k'g(ospode)-vê v'zvaہъ* 1b, *ut'nu mečemъ moimъ* 36c, *olêemъ s(ve)timъ moimъ pomazaہъ* i 54c, *Sudi mi g(ospod)i êko nezloboû moeû hodihъ* 5d, *i voleû moeû isp(o)-vêm'se* 6c, *Šuica [ego pod'] glavou moeû* 66a, *ni gnêvomъ tvoimъ pokaži me* 9a, *Tvoimъ m(o)leniemъ i utežaniemъ n(a)še grêhi omii* 47c, *Êko egože n(e)-b(e)sa ob'êti (!) ne možahu togo ti tvoimъ lonomъ priêla esi* 67c, *Prav(ъ)doû tvoeû iz'bavi me iz'mi me* 6d, *Lêpotou tvoeû i krasotou tvoeû* 58d, 59c, 67b, *Ne oružiem'bo svoimъ naslêdiše z(e)mlû* 10c, *iže sl(ъ)ncemъ svoimъ siêetъ na do-brie i na zlie* 51a, *i v'zmože suetou svoeû* 12c, *egože postavitъ g(ospod)ъ nadъ čeladiû svoeû* 57d.

Dvojina

Nominativ – *moi, tvoi*:

ičezota oči moi upvaûču mi na b(og)a moego 15d, *ni v'znesta se oči moi* 31c, *oči tvoi pl[t]jeni esta* 64c, **Ruci tvoi g(ospod)i stvorista me i sazdata me** 64d.

Genitiv: *moeû, tvoeû*:

i ne davšago v smetenie nogu moeû 15a, *V krovê krilu tvoeû pokrii me* 3c, *otvr'ženъ esmъ ot lica očiû tvoeû* 7a, *I na sênhъ krilu tvoeû nadêû se* 13b, *Êko v'zveselil'me esi g(ospod)i vъ tvari tvoei i v dëlêhъ ruku tvoeû v'zraduû se* 22a, *v'zdênie ruku moeû žr'tva večernaê* 33c, *i vъ tvarehъ ruku tvoeû poučah se* 33d, *Aêe ne umiû nogu tvoeû* 40b, *I postavilъ esi nad'dêli ruku tvoeû* 47d, *Dêlo ruku tvoeû prostreši desnici t'voû* 65b, **Začiti prosimъ g(ospod)i lûdi tvoe i b(la)ž(e)niû ap(usto)lu tvoeû** 66c, **Usliši ni b(ož)e sp(a)s(i)telû n(a)šъ i ap(usto)lu tvoeû p(e)tra i p(a)vla** 66d.

Akuzativ – *moi, tvoi, svoi*:

Umiû v nepovin'niہъ rucê moi 6a, *Prigvozdiše rucê moi i nozê* 43a, *i oči moi hoteči smotriti esta* 64c, *postavilъ esi na slabê nozê moi* 65a, *da predanъ budetъ v rucê tvoi* 2c, *êko aspidi gluhie zatikaûče uši svoi* 13c, *V'zveselit se prav(ъ)-dnikъ egda viditъ mastъ rucê svoi* 13c, *Prostrê krilê svoi* 37c, *pr(oro)kъ agabъ priêmъ poêšъ ego i nozê svoi sveza gl(agol)e* 47b.

Lokativ – *moeû*:

aêe estъ neprav(ъ)da v ruku moeû 1d, *I vzdastъ m(ъ)nê g(ospod)ъ po prav(ъ) dê moi i po čistotê ruku moeû* 4a.

Množina

Nominativ – *iže, êže, eže, moi, moe, moê, tvoi, tvoe, tvoê, naši, vaši, vaša:*

S(ve)timь iže sutь na z(e)mli ego 3b, Ne vi bo este iže v'zgl(agol)ete 40b, Prolêi gnêvь tvoi na ezi (!) neznaûce tebe i na c(êsa)rstviê êže imene tvoego ne prizvaše 19a, V'sa bo êže koliždo stvori b(og)ь 45b, Aće rasmotrili bihomь bratie kaê i kolika sutь êže n(a)мь obečavaût se n(a) n(e)b(e)sêhь to vsa êže sutь vêka sego 46c, êko m'nše zap(o)v(ê)di bêhu êže iûdêomь dana sutь 53b, meû mnogimi êže gl(agol)aše se ubo reče 59a, B(la)ž(e)нь ezikь emuže estь g(ospod)ь b(og)ь ego lûdi eže iz'bra v dostoênie sebê 7c, Eže ponosiše vrazi tvoi g(ospod)i eže ponosiše iz'mêneniemь h(rьst)a tvoego 21c, Nasitet se vsa drêva pol'ska i kedri livan'sci eže esi nasadilь 24c, Se rečeno mnoû ot pravdi eže gl(agol)alь es'mь v(a)мь 40d, budête druzi moi i priêteli 41d, Naslêdovateli moi budête êko s(i)n(o)ve v'zluьbleni 50d, Prosti mnê g(ospod)i ničože sutь d(ь)ni moi 64c, Êko voda izliêh se i razidu se vse kosti moe 5a, D(ь)ni moi minuše mišleniê moê rastočena sutь 65b, Vel'mi č'stni sutь priêteli tvoi 41a, Strêli tvoe izostreni silne 10d, olokavtomati že tvoe pred' mnoû sutь vinu 12a, i lêta tvoê êko č(lovêč)ьska sutь vr(ê)mena 64c, êko iskrni naši delь našiь ne vidil(i) bi 62b, idêže iskusiše me o(tь)ci vaši 22d, budête črêsla vaša prepoêsana 57b.

Genitiv – *iь, ihže, ot nihь, ot nih že, moiь, tvoiь, svoiь, našiь, vašiь:*

i ukrêpi e pače vragь iь 24d, i ne otlučiše se ot z(e)mle têlesa iь 41b, Ihže m'zdi sutь n(a) n(e)b(e)sêhь 41b, ihže ne zamaнь prazdniki v raskoš'noi piči 42d, Pet že ot nihь bê buihь 59a, êko eterie ot nihь o dêv'svê (!) svoemь izvнь sl(a)vi iskaše 60a, ot nih že včerašni d(ь)нь gl(agol)alь esmь 61c, Ot nih že dêlь postižno g(ospod)ь gl(agol)etь 57c, ot nih že gl(agol)ût se siê podobstviê a ne vlačaê 63d, Masti me ot siь nepriêteli moiь 45b, ot lûdi moiь' 54c, Počto ne otimeši grêhь moiь izaku ne otneseši bez(a)koni moiь 64c, B(ož)e tvoiь vitezi žrêbь i vêncь m'zda i hv(a)la poučihь m(u)č(e)nikь 44d, I d(u)še ubogihь tvoiь ne zab<udi> do <k>onc(a) 65b, i vsêhь rabь tvoiь 66c, V'zdaсть b(og)ь m'zdu usili s(ve)tihь svoiь 52b, S kn(e)zi lûdi svoiь 64d, êko iskrni naši delь našiь ne vidil(i) bi 62b, i svêtil'nici vaši goruče vr'hu vašiь 57b.

Dativ – *imь, imže, nimь, moimь, tvoimь, svoimь, našimь:*

V'zdaсть imь g(ospod)ь 22c, i rêhь imь 22d, egda nêstь imь zakonь zavид'livomь biti 59b, Ti imь g(ospod)i dai pokoi 64d, podai molim te da imь podaši vêčnago prižrêblienê s(ve)tihь pridruž(e)nie 66a, Tu gadi imže nêstь čisla 24c, Reče pridu pruzi i gusênice imže ne bê čisla 25a, k nimь samêмь 61b, I v'zdamь mastь

vragomъ moimъ 38a, i podai mně silu protivu vragomъ moimъ 67b, **PO**dai n(a)-
mъ rab(o)mъ tvoimъ... 66b, H(rъst)ъ že darova ū uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ iže
darova ū vѣrnimъ svoimъ 48a, da v dobrihъ dѣlѣhъ našihъ iskrnimъ našimъ
obrazъ podaemъ 62b, **I** mirъ tvoi našimъ vrmenemъ podai 66c.

Akuzativ – e, ê, êže, eže, na ne, v neže, moi, moe, moê, tvoe, tvoê, svoe, svoi,
svoê, naše, vaše, vaša:

Postaviši e knezi po vsej z(e)mli 39d, Div'na svѣdѣniê tvoê g(ospod)i sego
radi is'pita ê d(u)ša moê 29d, Rasъširi usta tvoê i azъ isplnu ê 19c, Is'prva
poz[nah'] o svѣd(ê)ni [t'voih' êko v] vѣkъ osnovalъ ê esi 30b, S(ъ)hrani
d(u)še moê svѣdѣniê tvoê i v'zľubi ê zĕlo 30b, čudesna dĕla tvoê i d(u)ša
moê znaetъ ê zĕlo 33a, Usľiši m(o)l(imъ) te g(ospod)i m(o)l(e)niê n(a)ša êže
v b(la)ž(e)nago im(e) r(ekъ) isp(o)v(ê)dnika tvoego i arhierêê prazdnikъ
prinosimъ 53d, Sa č(lovĕ)kъ svr'ši vsa êže gl(agol)a emu b(og)ъ 57b, i pro-
da vsa êže imê i kupi ū 62a, Êko uzru n(e)b(e)sa dĕla pr'stъ tvoihъ lunu
i zvĕzdi eže ti osnova 2a, utvrdi b(ož)e sie eže esi s'dĕlalъ v nasъ 15c,
Prolĕi na ne gnĕvъ tvoi 16a, Posla na ne gnĕvъ êrosti svoee 18d, I reče
k'dĕ sutъ n(i)ne b(o)zi onĕhъ v neže up(ъ)vašete zĕlo 38a, Rastr'zalъ esi uzi
moi g(ospod)i 42b, Azъ es'mъ pastirъ dobri znaŭ ov'ce moe 43d, i ti pozna
st'zi moe 33c, i smotriľ esi vse stazi moe 65a, i b(e)z(a)koniê moê ispitu-
ši 64d, i nasadilъ esi ozlobi i ľudi tvoe izgna e 10c, isp(o)vĕmъ vsa čudesa
tvoê 6a, ta me nastavista i vavesta me v'goru svetu tvoŭ i v sela tvoê 10b,
Prizovetъ n(e)bo s više i z(e)mlŭ rasuditi ľudi svoe 11d, I požrĕše s(i)ni svoe
i dečeri svoe dĕmunomъ 25c, Prop(o)v(ê)dat(e)li svoe g(ospod)ъ slĕditъ
44d, Udr'žitъ ezikъ svoi ot zla i ustnĕ svoi ne gl(agol)ati ľsti 7d, Č(lovĕ)-
kъ ne znaetъ t'kmo svoê udr'žati tuždaê v'shičati 48c, Predaše tĕlesa svoê
na muki b(og)a radi 50d, Ačĕ kto hočĕtъ vidĕti ot č(lovĕ)kъ dĕla svoê 57a,
S(ve)ti b(o)ži vsi m(o)ľiti spodobite za naše vsĕhъ sp(a)s(e)nie 66c, Mudrie
d(ĕ)vi gotovĕte svĕtil'niki vaše 60c, V'z'mĕte vrata knezi vaša 5c, da uzretъ
dĕla vaša dobraê 56b, 62b.

Lokativ – v nihъ, v nihъ že, moihъ, tvoihъ, svoihъ, vašihъ:

Is(us)ъ sl(a)va oča v nihъ 39c, da v nihъ ľubim'se 47b, a sasudi sutъ sr(dъ)-
ca n(a)ša v nihъ že bo nosimъ mnoga êže mislimъ 60d, i va izbranihъ moihъ
vlagai korĕnie 67c, v nasľajĕnihъ tvoihъ s(ve)ta d(ĕ)vo b(ogo)r(od)i ce 66b,
Izlita estъ m(i)l(o)stъ va ustnahъ tvoihъ 66b, i nenavistъ v' svoihъ m(i)-
l(o)s(r)die v b(og)a estъ 49d, I v'z'veselet se na ložihъ svoihъ 52b, stvori
ego g(ospod)ъ rasti v' ľudehъ svoihъ 54a, Mudrie že priĕše olĕi v ssudĕhъ
svoihъ 59d, eže o dĕlĕhъ svoihъ iz'vnhъ sl(a)vi iskaše 60d, Êko gl(agol)ete v'
pomĕšlenihъ vašihъ 33a.

Instrumental – š *nimi*, *tvoimi*, *svoimi*:

a skrbi mira tr`pêti ne hoćemъ š`nimi 50c, *vzraćaet se položiti š`nimi računъ* 55a, *i š`nimi vzwêstimъ g(ospod)na vskrêšeniê sl(a)vu* 63a, *i priemleši zavêtъ moi usi tvoimi* 12a, *êko bl(a)go estъ predъ prepodobnimi tvoimi* 12c, *sa vsêmi s(ve)timi tvoimi* 66a, *ot onogo daût se iže edinъ znaetъ tihimi svoimi vrêmeni* 53b, *a mudrie že v`zeše olêi sь svêtilniki svoimi* 59a, 60d.

Kod palatalne promjene u nominativu jednine nema nekih osobitosti, u genitivu nije potvrđen oblik na *-ga*, već samo *-go*, *tvoego*. U našim je fragmentima nastavak *-ga* također rijetkost, nalazi se u *Splitskom fragmentu misala* (Mihaljević 2003, fusnota br. 42). U neliturgijskim je tekstovima stanje nešto drugačije: »Uz dosta često javljanje gram. morfema koji pripadaju općeslavenskom književnom jeziku (*-ago/-ego*) ili su rezultat interferiranja na morfološkom planu (*-ogo*), u pridjeva i zamjenica muškoga i srednjega roda nalazimo najčešće gramatički morfem *-oga/-ega...*« (Damjanović 1984: 107). U tiskanim brevijarima također prevladavaju morfemi *-ogo/-ego*, dok se mladi, pridjevski *-ago* rijetko pojavljuje (Jurčević 2002: 134). U ženskome je rodu uobičajen genitivni nastavak *-ee*, odnosno stariji nestegnuti oblici: *ee*, *eeže*, *nee*, *tvoee*, *svoee*, *vašee*, slično kao i u drugim liturgijskim rukopisima, u kojima su stegnuti oblici rijetkost. Potrebno je upozoriti na neobičan oblik *I ti g(ospod)i ot nei bo vzwêstihъ tebê* 36a, koji je najvjerojatnije nastao kontaminacijom genitiva i lokativa. Oblik *svoe* pojavljuje se u BrAc samo u akuzativu. U dativu je jednine muškoga i srednjega roda redovito *-emu*, a kod zamjenice *moi*, *tvoi*, *svoi* uvijek je nestegnuti oblik *moemu*, *tvoemu*, *svoemu*. U ženskome je rodu redovito *-ei*. Kod zamjenice *i(že)* potvrđen je jedan primjer zamjene *e jatom: nêi*. U muškome je i srednjem rodu akuzativ jednak nominativu *-i* ako se odnosi na neživo, ili genitivu *-ego* ako se odnosi na živo. Kod zamjenice *i(že)* u našim se rukopisima oblik *i* može odnositi i na živo i na neživo (Mihaljević 2006). Za ženski je rod redovito nastavak *-u*. U lokativu je muškoga i srednjega roda redovito *-emъ*, a kod zamjenice *svoi* nestegnuti oblik, tj. *svoemъ*. U instrumentalu je muškoga i srednjega roda nastavak uvijek *-imъ*, a u ženskome rodu *-eû*, i to uvijek u nestegnutom obliku: *moeû*, *tvoeû*, *svoeû*. U rukopisima se rijetko upotrebljavaju oblici u kojima je nastavak *-eû* stegnut u *-û* ili *-u*. Stegnuti su instrumentalni oblici rijetkost i u tiskanim brevijarima, odnosno potvrđen je samo jedan primjer iz *Baromićeva brevijara: voleû svoû* (Jurčević 2002: 141).

Premda ne nalazimo potvrde za sve padeže i rodove, dvojina je prilično dobro oprimjerena, npr. u nominativu su zabilježeni samo oni za srednji i ženski rod. Primjeri su uvijek pravilni oblici crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.

U množini također prevladavaju pravilni crkvenoslavenski oblici, samo sa znatno više primjera.

2.3.3. Zamjenica čto

Nominativ – čto, č'to, něčto:

G(ospod)i čto se umnožiše stužaučei m(ь)ně 1b, Čto estь č(lově)kь ěko pominaeši i 2a, Čto se hv(a)liši o zlobě 12c, Čto ti b(i)si more da poběže 27c, Čto dastь se tebě ili čto priložit se tebě 30c, G(ospod)i čto estь č(lově)kь ěko skazalb esi emu 34a, Na ino estь čto vola daetь narava 41b, čto ev(a)nj(e)-listь iv(a)nь vь epistolii svoei gl(agol)etь 42c, I čto estь sestì n(a)mь 42c, Ino estь čto stvorihomь a ino čto stvoreni bihomь 49a, ne mislite čto v'zgl(agol)-ete ili čto r(e)čete dast bo se v(a)mь va onь časь čto v'zgl(agol)ete 53a, Čto ubo estь az' esamь trsь istin'ni 63d, Čto estь č(lově)kь ěko veličaeši ego ili čto prilgaeši emu sr(dь)ce tvoe 64c, Č'to v'zdamь g(ospode)vě za vsa ěže v'zda m(ь)ně 27d, Č'to lúbo mekčitь 46b, čto bo viditь kto to up(ь)vaetь 43b, Čto bo vь edinomь kom'ždo obrěčeši 44a, Čto bo sutь vsa z(e)ml(ь)skaē 48d, čto že pridaetь 49c, Egda bo něčto izvanь ot bližnihь trpimь 41c.

Genitiv – česo, ničesože:

Česo radi progněva nečistivi b(og)a 2c, skaži mi g(ospod)i končinu moū i čislo d(ь)ni moiħ koliko estь da razuměū česo lišu se azь 9c, česo radi b(la)ž(e)-nomu petru gl(agol)aše 40b, iže imatь suč'stvo sego mira i viditь brata svoego česo trěbuūča 41d, imže bolše ot mimoš't'niħ viděli se bi više suče česo boit' se 54c, G(ospod)ь paset' me ničesože me lišitь 5b, Ničesože uspěetь vragь v' nemь 21b, 54c, Vnimanie že sr(dь)ca č(lověčь)skago iže ispravlaet se česo radi s'motriti estь 57a, G(ospod)i ne po grěhomь moimь sudi mně ničesože bo dostoina prěd toboū stvorihь 65c.

Akuzativ – čto, něčto, něčь, ničtože:

a prav(ь)dnikь čto stvori 2d, i ne uboū se čto stvoritь m(ь)ně č(lově)kь 28a, i pokaži čto budetь imь na poslědkь 37d, Čto prěe vědi ot vasь i isplnitь se 40d, O(t)če otpusti imь ěko ne vědetь čto tvoretь 41c, Ače bo up(ь)vaetь čto ne vidimь trpěniemь čaetь 43b, Ače ičeši čto iv(a)nь s'motri sie nedvoično čto luka mar'ko i matěi Ače ičeši čto mar'ko kako matěi luka i iv(a)nь Ače ičeši čto luka iv(a)nь matěi i mar'ko misliū s'motri 44a, predь očima imuče ono čto gl(agol)etь ap(usto)lь 46a, Ot onogožde z'miē ap(usto)lь něčto učit ni 46a, eliko g(ospod)ь dopustitь pomagae něčto 47d, hv(a)loū priložše něčto nel'stno estь 53d, Abie něčto hočetь čislo oboū polu 59b, da ne mi iže v semь mirě veče pročiħ priēm'še něčь vidim se 54d, Ničtože bo zlobivi d(u)si v semь mirě obladaūtь 48d.

Kod zamjenice *čto* nisu očuvani dativni, vokativni, lokativni i instrumentalni oblici. Najčešće se bilježi bez znaka za *poluglas*, a samo u dvama primjeri-

ma znakom za *poluglas*, tj. apostrofom *č' to*. U genitivu je, isto kao u našim fragmentima, potvrđen najstariji oblik *česo*, u kojemu se još uvijek čuva zamjenički indoeuropski nastavak *-so*, a mlađi oblici *čego*, *čega*, *čbso*, *česogo* nisu zabilježeni (Mihaljević 2003). Važno je napomenuti, da se u BrAc očuvao jedan iznimno rijedak oblik u našim rukopisima: *něčb*, i to u Komunalu. Nema primjera za zanijekani ili neodređeni oblik zamjenice s dometkom *že*, a bez dometka *to*, tj. *ničbže*, *něčbže*. Potrebno je, također, istaknuti, da u našem brevijaru nalazimo i niječni akuzativni oblik *ničtože*, koji je uočen i u fragmentima – *Legenda o sv. Tekli* – za koji se ranije smatralo da nije prvotno postojao u starocrkvenoslavenskim rukopisima. Međutim, Jozef Kurz je ustanovio »...da je *ničtože* prvotno bio i nominativni i akuzativni oblik i da njegova akuzativna uloga u staroruskim tekstovima nije sekundarna, već stara i prvotna« (Mihaljević 2003).

2.3.4. Zamjenica ki

Nominativ – *ki*, *kaē*, *ka*, *nikoeže*, *nēkaē*:

biskupъ ki e 45a, *Ki ubo ēzikъ ili razumъ ob'ēti možetъ* 46c, *na roenъe .ā. (=I) m(u)č(eni)ka ki nē b(i)skupъ* 47d, *i lēki olē ki olovakto priēтъ e* 50b, *razvē da k bit(atori)i an(ti)p(o)n(a)тъ b(e)rš(o)тъ rēš(po)n(o)тъ kratki ki i dlġimъ v k(o)n(b)съ pridat' se* 64b, *I kaē krēpostъ z'mieva protivu semr'ti g(ospod)ni* 45c, *ka se služititi ne more* 62d, *Ibo nikoeže bole premagaet se* 41c, *ni padetъ n(a) nihъ k tomu sl'nce i nikoeže teplo* 50c, *idēže estъ sēnъ semrtnaē i nikoeže blagoustroenie* 65d, *čto estъ ino tьkmo nēkaē dl(b)gota semr'ti* 46c.

Genitiv – *koeždo*, *nikoežože*:

Na d(b)нъ koeždo s(ve)tie d(ē)vi ne m(u)č(e)n(i)ce 62c, *Nikoežože bo rastēniē vētviē imutъ* 41a.

Akuzativ – *kiždo*, *koū*, *kuū*, *nikouže*:

Na kiždo d(b)нъ 34b, 35c, *koū lūb'vъ v'zda reki* 41c, *koū ubo ēzvouū teš'ci bivaūće* 53c, *Bdēte ubo ēko ne vēste v kuū godinu g(ospod)ъ v(a)šъ pridetъ* 55b, 57c, *i ne eže m'ni nareči se na nikouže kazniū v ne vniti* 60b.

Lokativ – *v koiždo*:

i dobra dēla bivaūтъ v petih' ili v koiždo d(ē)vi d(u)šu rēči 61d.

Instrumental – *kimъ*, *nikimъže*, *koeū*:

I poite se im(b)ni do vnesen'ē gl(a)s(o)тъ kimъ poet' se 62d, *Oni namъ otkrivaūтъ kimъ zakonomъ ot prēispodnihъ iz gl(u)binъ vstaše ka grobu* 63c, *O(t)ъсъ nikimъže estъ stvorenъ ni szdanъ ni roždenъ* 39a, *i nikimъže strahomъ semr'tnimъ ustrašiti se* 46d, *koeū krēpostiū sutъ stvoreni s'motrēmъ* 40a.

Množina

Nominativ – *ke, nêkie*:

do petikost' imaût se pëti v ton' vznesen'ê ke se prikladaût 62d, *Čto bo sut' vsa z(e)ml(b)skae t'kmo nêkie tël(e)snie odêžde* 48d.

Akuzativ – *kaê, nêka, nêkaê*:

Kaê ubo vzdr' žaniê k' bol' šinê gl(agol)ût 47b, *Aêe rasmotrili bihom' bratie kaê i kolika sut' êže n(a)mb obečavaût se n(a) n(e)b(e)sêhb* 46c, *êko trêbê est' da nêka ot stuhii a nêkaê ot č(lovê)k' da trpim'* 51d.

Lokativ – *kih'ždo*:

Ili êko v' kih'ždo rečenih obrêtaet se 51d.

Među primjerima je u BrAc od starijih, odnosno nestegnutih oblika zamjenice *ki*, potvrđen nominativni i akuzativni lik *kaê* i instrumental *koeû*, dok nestegnuti oblik *kii* nije zabilježen, nego samo stegnuti *ki*. Zamjenica *kaê* istovremeno se pojavljuje i u stegnutom obliku *ka*, što svjedoči o činjenici da su u vrijeme pisanja *Akademijina brevijara* u tijeku određene glasovne promjene, u ovom primjeru stezanje, koje su se odrazile i u pismu. Mlađi se oblici većinom u BrAc pojavljuju u rubrikama, kao što je, npr. *ka*, za koje je Josip Tandarić utvrdio da imaju više narodnih jezičnih obilježja: »S obzirom na prodor narodnoga govora u liturgijskim je tekstovima lako odvojiti sakralni tekst od rubrikâ. Kao po pravilu u rubrikama više dolazi do izražaja govorni jezik, dapače i u terminologiji (...) imamo, npr. u sakralnom tekstu *prazdnik'*, a u rubrikama *blagdan'*« (Tandarić 1993: 73). Nema ni oblika *koji*, karakterističnoga za suvremene južnočakavske i štokavske govore. Dvojniski su oblici te zamjenice iznimno rijetki čak i u kantskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, a nisu zabilježeni ni u BrAc.

U tiskanim brevijarima »U ulozi odnosne zamjenice na početku zavisne rečenice (...) dolazi *iže, eže, êže* i *ki, ka, ko*. U psalamskim tekstovima svih triju brevijara (*Prvotisak, Baromićev* i *Brozićev brevijar*) nalazimo *iže, eže, êže* gotovo beziznimno« (Jurčević 2002: 143). U Sanktoralu je nešto drugačije, tj. u *Prvotisku* je zabilježen samo jedan primjer zamjenice *ki*, u *Baromićevu se brevijaru* isti oblik češće upotrebljava, a u *Brozićevu* posve prevladava. U BrAc u Psaltiru je uobičajen oblik *iže, eže, êže*, dok se zamjenica *ki* upotrebljava samo u akuzativu jednine u obliku *kiždo*. U Komunalu se, kao što pokazuju navedeni primjeri, zamjenica *ki, ka* znatno češće upotrebljava, posebice u rubrikama. Slično je zamijetio Stjepan Damjanović u tekstu *Regule Sv. Benedikta*: »Uočljivo je da je zamjenica *i(že)* vezana uz biblijske kontekste, a zamjenica *ki* u pravilu dolazi kada prevoditelj prevodi (pisar prepisuje) upute koje uređuju redovničku svagdašnjicu. U tom je smislu vrlo karakterističan posljednji primjer u kome se triput upotrebljava zamjenica *ki*, ali kada se javlja imenica Bog i kada On k tome još i govori, prevoditelj upo-

trebljava zamjenicu *ize* na koju u takvim kontekstima nailazimo izvanredno često čitajući glagoljične liturgijske knjige« (Damjanović 2008: 193).

2.3.5. Zamjenica *съ*

Nominativ – *съ, si, sa, sažde, siê, se, see, sie*:

Kto съ estъ c(êsa)rъ sl(a)vi g(ospod)ъ silъ 5c, Съ putъ ihъ s'blaznъ imъ 11d, Съ č(lovê)kъ iže ne položi b(og)a pomoćnika sebê 12c, Съ estъ iže ponizi žitie sego vêka 56d, G(ospod)i съ s(ve)ti obitati v'čnetъ v žilici tvoemъ 57b, êko съ estъ rodъ iskućihъ g(ospod)a 57b, i si č(i)nъ vъ vsakooi (!) voli potr(e)b(n)ъ estъ 49d, Sa primetъ bl(agoslove)nie ot g(ospod)a 5c, Ničъ sa v'zva i g(ospod)ъ i usliša i 7d, Ot g(ospod)a b(i)si sa 28b, ne sam li sa ot(ъ)ць tvoi steža te stvori te 37c, Rêsnê sa pastirъ cr(ъ)kveni petrъ 40a, Mužъ sa vznenavidê mirъ sa 58b, Sa g(ospod)ъ n(a)šъ is(u)h(rъst)ъ spodobi ni na braki svoje 60d, I sa mis(e)ць šestî estъ ei 68a, Ibo i sažde ap(usto)lъ gl(agol)etъ 43a, Egože vidêti hotê esamъ azъ sažde a ne inъ 65c, sl(a)va siê estъ vsêtmъ prepodobnimъ ego 35a, ot sego êko ot eterago svêtlêišago istočnika vsêhъ potokъ siê bl(a)godêtmъ priplu 54a, Siê tvoê d(ê)va tvoimъ dêlomъ b(la)ž(e)na 58c, Siê estъ kras'na 62d, Siê estъ êže ne vidê loža v' grêšê 61a, Se b(og)ъ moi sp(a)sit(e)lъ moi 35d, Se b(og)ъ moi proslavlû i 36c, Se azъ šblû vi êko ov'ce meždu vlki gl(agol)etъ g(ospod)ъ 39d, Se rečeno mnoû ot pravdi 40d, Se estъ d(ê)va 61a, I se vên'ць 61b, Se bo c(êsa)rstvo n(e)b(e)skoe 62a, se že estъ radostъ n(a)ša 40b, Se gl(agol)ahъ u vasъ prebivae 40b, Se že gl(agol)û 62b, Se že ot vskrêseniê sobstva sp(a)s(i)t(e)la gl(agol)et se 63b, Na kako čtemъ see vseмъ podobaetъ 58d, Otnûdêže sie podobstvo prineseno estъ 63d, Ibo sie tako rečeno bistъ 42d, egda i sie samъ sebe darova n(a)mъ 43c, da sie taknenie v nasъ vliet se 44d, sego radi nêstъ premožень aće sie i ubъenъ 48a, Sie mêsto vlačimi simi že sl(o)v(e)si v' mihêi pr(o)r(o)cê pišet'se 49c.

Genitiv – *sego, see*:

Sego radi v'zveselit se sr(dъ)ce moe 3b, zane mira sego vlastemъ protivit'se 40a, prêžde priš'stiê sego s(ve)t(a)go d(u)ha 40a, I sego radi ka onoi trpezê pristupaûce 42d, ponizi žitie sego vêka 45b, ot sego b(og)a priêtmъ č(lovê)kъ silu 46a, sego radi nêstъ premožень aće sie i ubъenъ 48a, Čto ot sego otvêcaemъ bratie 50d, i sego radi učaše e na gorê 53b, sego radi truždati se podobaetъ 58d, Izvedeši me ot sêti see 6d, otrigaûce ot see v siû 34a, Na ot see onъ prêžde č(lovê)čska priêtiê v'svoemъ vêčn'stvê radovaše se 40c, V'ek'se see lûb'vi niktože imatъ 41a, lêki is'se glavi iznetu i iz'rêšenu 43c, Ot see ubo prav(ъ)di 53b, Predъ ložniceû see d(ê)vi 58d.

Dativ – *semu*:

·K· (=40) *lěť blizъ běhъ rodu semu* 22d.

Akuzativ – *sa, si, sego, siû, sie*:

Vrazumlû te i nastavlû te v putъ sa va n'že poideši 7b, *Ino bo estъ ubiti se za sa mirъ ino ubiti se za kr'sta* 48a, *tri ps(alb)mi rěkutъ pod'edanъ sa an(tiponъ)* 63a, *Si pomenuhъ izliěhъ n(a) me d(u)šu moû* 10a, *I(su)se iskupitelû vsěhъ věčni věncъ nastoi n(a)sъ tožde v si d(ъ)nъ m(i)l(o)stivno n(a)šimi proz'bami pomozi* 55c, *a si mnozěmъ d(ě)vamъ* 58b, *Sego směraetъ a sego v'znositъ* 17d, *otrigaûce ot see v siû* 34a, *I vavede e v goru s(ve)tine svoee goru siû ûže stežâ desnica ego* 18d, *egda ne ot kletvi na ot sr(dъ)ca siû m(i)l(o)stinu isplniti* 51a, *i sa n(a)mъ otrěšitъ siû pru* 53a, *Otnuděže nine n(a)šъ likъ v'čstъ ego s radostiû pēs(nъ) siû poetъ* 53c, *tu poi ev(a)nŕ(e)lie egda hočъ a potomъ sie* 35c, *Egda bo sie edinъ k'ždo obimetъ* 43a, *sie po semъ razuměti imamъ* 43b, *Ače ičeši čto iv(n)ъ s'motri sie nedvoično* 44a, *Egdaže g(ospod)ъ êvlaetъ sie* 47a, *G(ospod)ъ r(e)če sie na čto reče* 50d, *Edasi k tomu trsu sie priloži* 63d.

Lokativ – *semъ, sei*:

Na puti semъ po nem'že hoždahъ 33c, *v'zlûbleni o semъ* 56b, *umiraûť v semъ žitii vrěmene* 59d, *V'žiti bo semъ lěki na puti esamъ* 62b, *ače strplû sie se leki v paklě domъ moi estъ va věcě semъ* 65b, *k t(e)bě vzdíšemo tužeče i plačûce v semъ slznomъ dolě* 67a, *Is(u)sa bl(aže)ni plodъ črěva tvoego namъ po semъ višastvi m(i)l(o)st(i)va pokaži* 67a, *v sěti sei ûže skriše uveze noga ihъ* 2b, *v'sei pučině sego mira* 54c.

Instrumental – *simъ*:

Ibo ače kto oblěčenъ sъ simъ miromъ boritъ se 48d, *Těmže bratiě simъ selicěmъ svědět(e)lstvomъ razuměti možemъ* 60b.

Dvojina

Nominativ – *si*:

si tьkmo d've začelě esta 51a.

Lokativ – *seû*:

Ibo ače b(og)a ne lûbitъ to ni sebe ne lûbitъ v seû bo d'vou lûbviû v(a)sъ zakonъ stoitъ 43c.

Množina

Nominativ – *si, sie, siě*:

Si na kolesnicahъ si na konihъ mi že ime g(ospod)a n(a)šego prizovetъ 4d, *Si vsa pridu n(a) ni i ne zabihomъ tebe* 10c, *Se si grěšnici i gobzuîce va věcě* 17a,

Se inoplen'nici (!) i turi lûdi etiop'sci si biše tu 20c, Si tebe radi êzvi i ruganiê priêše 50a, Si sutb iže pridoše ot velikoe skr'bi 50d, i si ubo umrêše za h(r̄st)a 51c, oêe si rêš(poni) mogut se rêçi na d(̄)nb s(ve)te m(a)rie velike magdalêne 62d, A si an(tipon)i niže pisani gl(agol)ût se V utori i v pet(a)k̄ 67b, Budête sie poslêduiûêe êto ev(a)n̄j(e)list̄v iv(a)nb v̄ epistolii svoei gl(agol)et̄v 42c, Siê ubo ev(a)n̄j(e)lska sl(o)v(e)sa s̄b soboû i o sebê zatvaraû se 56d.

Genitiv – *sih̄b*:

Ne b(og)̄b li v'ziçet̄v sih̄b vsêh̄b 10d, Mužb bezumn̄b ne poznaet̄v sih̄b i ne razumêv̄b ne razumêet̄v sih̄b 22a, I rekut̄v êko ruka n(a)ša visoka a ne g(ospod)̄b stvori sih̄b vsêh̄b 37d, Masti me ot sih̄b nepriêteli moīh̄b 45b, da sih̄b m(u)ç(e)-n(i)ki slêdeçe priêti uteg'net̄v vêçnaê 50b, iže açe razorit̄v edinu ot zap(o)v(ê)di sih̄b malīh̄b 60b, Ibo ot sih̄b petīh̄b s(ve)tīh̄b mudrīh̄b i petīh̄b buīh̄b 61c, Ot sih̄b že sl(o)v(e)s̄b v špomenête se 43b.

Dativ – *sim̄b, sim̄*:

I k' sim̄ sl(o)v(e)s(e)m̄b priloži êto n(i)ne slišaste 42c, Na i k' sim̄ slišav'ši misl̄b vžizet se 46d, ne užasaite se podobaet' bo sim̄ prêžde biti 51c, açe protivu sim̄ prêždevidêniem̄b êitom̄b 51c, Na sim̄ zlim̄b prihodeçim̄b 51d, otvrze usta svoê eda si k' sim̄ veç'sim̄b pridaet̄v 53c, Protivu sim̄ ubo mnogimi obrazi vêka sego suetnago êistoû misliû i êistêmi dêêni da protivim' se 54c, Kol̄b dobr̄b b(og)̄b iz(drai)l(e)v̄b sim iže pravi sutb sr(d̄b)cem̄b 16d.

Akuzativ – *sie, si, siê, se*:

nastavil̄b esi prav(̄)doû lûdi tvoe sie eže iz'bavi 36c, Egdaže g(ospod)̄b êvlaet̄v sie bližiki 47a, Uslišite siê vsi ezici 11c, pomeni siê 17c, Kto premudr̄b s'hranit̄v siê 26b, Açe s'hranet̄v s(i)n(o)ve tvoi zavêt̄v moi svêdêniê moê siê imže nauçu e 31d, I poite se im(̄b)ni 62d.

Lokativ – *sih̄b*:

S̄b put̄v ih̄b s'blazn̄b im̄b i po sih̄b v̄b ustêh̄b svoih̄b 11d, Sl(o)v(e)sa ukrepleniê pred'teçut̄v i po sih̄b istina v' misli priemlet se 44d.

Instrumental – *simi*:

Nad̄b vsêmi simi s̄bgrêšise emu 18c, Sie mêsto vlačimi simi že sl(o)v(e)si 49c, Da simi êže vêst̄b lûbiti znana vikla bi i neznana ihže ne vêst̄b 62a, Simi bo puti prihodit' se v sp(a)s(e)nie 63c.

U nominativu su i akuzativu jednine u muškome i srednjem rodu potvrđeni i određeni i neodređeni oblici zamjenice *s̄b*. Neodređeni se oblik pojavljuje u dvije inačice, tj. s *poluglasom s̄b* i s *a sa*. Određeni se oblik *si* upotrebljava u nominativu i akuzativu, dok se od neodređenih oblika u akuzativu upotrebljava samo onaj mlađi, tj. *sa*. U srednjemu se rodu u nominativu podjednako učestalo

pojavljuje neodređeni oblik *se* i određeni *sie*, dok je u akuzativu češći određeni *sie*, za razliku od naših najstarijih fragmenata u kojima je mnogo češći neodređeni oblik *se* (Mihaljević 2003). Treba napomenuti, da je u akuzativu u nekoliko primjera očuvan stariji oblik *si*. Zanimljiv je oblik *sažde* u nominativu jednine koji je zabilježen dva puta u drugome dijelu brevijara, tj. Komunalu.

U nominativu je jednine ženskoga roda prilično čest određeni oblik *siê*.

2.3.6. Zamjenica *всь*

Nominativ – *v(ь)сь, vsa, vse*:

I ezikъ moi poučit se prav(ь)dě tvoei i v(ь)сь d(ь)нъ hv(a)lě tvoei 8b, *v seû bo d'vouû lûbviû v(ь)сь zakonъ stoitъ i p(ro)r(o)ci estъ plodъ našъ* 43c, *Sego radi borit' se vsa vselenaê z(e)mľ 52a, vsa sl(a)va ee dečeri c(êsa)r(e)vi iznutrûdu* 60d, *Vsa cr(ь)kva êže stoitъ v dêvahъ i va otrocihъ v mužatihъ ženahъ i v ženatihъ mužeh' 61d, G(ospod)i pred' toboû vse vželênie moe* 9a.

Genitiv – *vsego, vsee*:

Idê umirae ne ostavit li vsego 11d, *i ne raždeže vsego gnêva svoego* 18c, *Ruci tvoi g(ospod)i stvorista me i sazdata me vsego oh(rъst)ъ* 64d, *Êko c(êsa)rъ vsee zemle b(og)ъ* 11b, *Bl(a)gokorenomъ radovanie vsee z(e)mle* 11b.

Dativ – *vsemu, vsêi, vsei*:

Doidêže v'zvêcu miš'cu tvoû rodu vsemu gredućumu 16c, *Postavi i g(ospod)a domu svoemu i kneza vsemu stežaniû svoe moemu (!)* 24d, *Razumêi imъ v'zľubljeni kъ vsêmъ n(a)mъ eže estъ k'vsemu sego mira cr(ь)ki siû* 61c, *razvê aêe braždu sie podob'stvo ka vsêi cr(ь)kvi pristoitъ* 61b, *I vsei troici ničtože prvno ni posľedne* 39a, *imže t'kmo vsei ľub'vi s(ve)taê slava (!) protivu gl(agol)etъ* 41b.

Akuzativ – *v(a)сь, vsu, vse*:

i v(a)сь činъ k(a)ko e više 47d, *Pomeni g(ospod)i d(a)v(i)da i vsu krotostъ ego* 31c, *V'vsu z(e)mľu izidu vêčaniê ihъ* 39d, *C(êsa)rstvo mira i vsu krasotu vêka otvrgъ* 62c, *nemočъ i zdravie vse is'cêlête* 39b, *smotri s(ve)ti p(a)v(a)ľ da vse vkupъ s'troistvo ukazal' bi* 40a.

Lokativ – *vsemъ, vsêmъ, vsêi, vsei*:

v'vsemъ mirê svobodno gl(agole)te 49b, *edina izgubila esi va vsêm' mirê* 67b, *Êko g(ospod)ъ višni strašnъ i c(êsa)rъ veli po vsêi z(e)mľi* 11b, *Tebe po vsêi vselenêi s(ve)ta cr(ь)ki isp(o)v(ê)daetъ* 35b, *i vzbêstete siê po vsêi z(e)mľi* 35d, *Postaviši e knezi po vsei z(e)mľi* 11a, 39d, *i po vsei z(e)mľi sl(a)va tvoê* 13b, *V' vsei z(e)mľi sl(a)voû i č(ь)stiû vên'čalъ i esi* 45d.

Instrumental – *vsěmь, vseŭ*:

isp(o)věm se tebě g(ospod)i b(ož)e moi vsěmь sr(dь)cemь moimь pros(b)lavlu ime tvoe va věkь 20c, Vsěmь sr(dь)cemь moimь v[z]jiskahь tebe 28b, Ot onogožde z'miě ap(usto)lь něčto učit ni sa vseŭ dr'zostiŭ běžimo 46a, nepriěteli n(a)še vsěmь sr(dь)c(e)mь i vseŭ utroboŭ da lŭbimь 51a.

Množina

Nominativ – *vsi, vse, vsa*:

Vsi videčei me porugaše mi se 5a, Vsi puti g(ospod)ni i m(i)l(o)stь istina 5d, iscěli me g(ospod)i ěko smeše se vse kosti moe 1d, i vse sěme ěkovle sl(a)věte i 5b, Vse visoti tvoe i vl'ni tvoe po m(b)ně preidu 10b, Bl(agoslo)v(i)te g(ospod)a vse sili ego 24b, Tьgda v'staše vse děvi oni 59a, desetь d(ě)vь i vse gl(agol)ŭt se d(ě)vi 60a, Čto bo sutь vsa z(e)ml(b)skae 48d, I užasi s n(e)b(e)se i gradi smučeniemь aera ěko bo vsa skon'čaiŭt se i prězde skon'čaniě vsa smetut' se 52a, C(ěsa)ru emuže vsa živutь 64b, Emuže m(ě)secь i sl'nce i vsa rabotaŭt' 67b.

Genitiv – *vsěhь, vsihь*:

egda samь pr'vėe vsěhь preide 52d, ot vsěhь n(a)sь otrěši grěhovь 53d, Elikože vsěhь s(ve)tihь lŭdehь možetь biti sili i m(i)l(o)sti 54a, ěko ot eterago světlěišago istočnika vsěhь potokь siě bl(a)godětь priplu 54a, Bl(agoslovle)nie vsěhь ězikь darova emu 54a, Sa m(o)litiь za grěhi vsěhь lŭdi 54d, I(su)se iskupitelŭ vsěhь věčni věncь 55c, Te m(o)l(im)ь čedritelŭ n(a)šimь mislemь pribavi ne viděti ist(b)lěniě oče i vsěhь ranь 58b, b(la)ž(e)na esi d(ě)vo otvrgši se věka sego i veseliši se sь anj(e)li m(o)li za vsěhь n(a)sь 61a, na ot vsěhь pagubь izb(a)vi nasь vsagda d(ě)vo bl(aže)na 66d, B(la)ž(e)na esi d(ě)vo m(a)rie ěže g(ospod)a nosi tvor(b)ca vsěhь 67c, Vsihь S(ve)tihь An(tiponь) 66c, Bl(a)gd(a)nь vsihь s(ve)tih' 70c.

Dativ – *vsěmь, vsěm', vsemь, vsimь*:

začitnikь estь vsěmь up(b)vaŭčimь na nь 4a, Ěko ti g(ospod)i bl(a)gь i krotkь esi i prem(i)l(o)stiv' vsěmь prizivaŭčim te 20c, Načelo premudrosti strahь g(ospod)ny razum že bl(a)gь vsěmь tvorečimь ŭ 27b, Pričestnikь azь es'mь vsěmь boečim' se tebe 29a, Segο radi kь vsěmь zap(o)v(ě)demь tvoimь napravlah' se 29d, Blizь estь g(ospod)ь vsěmь prizivaŭčimь i vsěmь prizivaŭčimь i v istině 34c, ěko sili i čudesa stvoriti ne vsěmь dano estь 50d, i vsěmь graždanemь k' b(o)žii ugoždeniŭ obrazь b(i)si svršeniě 54a, kako ti gl(agol)eši vsěmь ugodi 56d, ot nih že včerašni d(b)nь gl(agol)alь esmь ni ot edinihь lŭdi na za vsěhь k' vsěmь 61c, Razuměi imь v'zlŭbleni kь vsěmь n(a)mь ěže estь k' vsemu sego mira cr(b)ki siŭ 61c, i vsěmь věrnimь umrv'šimь pokoi věčni podai 66c, i oče ugažda-

ite vseť i v' vsěhъ êkože i azъ vsěť ugaždaŭ 56c, *Oboe že pomagaetъ ne emu na i vsěm'* 64a, *Na kako čtetъ see vseť podobaetъ* 58d, *i vsimъ dobrotvorcem' našimъ věčna bl(a)ga vzdai* 66c.

Akuzativ – vse, vsa:

vse lože obratil' esi v neduzê ego 10a, *i o imenimъ (!) tvoetъ uničičimъ vse vstaŭče na ni* 10c, *i uničičiši vse êziki* 13d, *Ti stvori vse prêdêli z(e)mle* 17c, *Napoetъ vse zvêri selnie* 24b, *Poznahъ vse p(b)tice n(e)b(e)skie* 12a, 12c, *i istrêbetъ ot c(êsa)rstviê ego vse s'blazni* 60b, *Siê že vsa dêlaetъ edinъ* 39d, *da ihъ rasmotreniетъ v' kratcê vsa savkupimъ* 51d, *Sa č(lovê)kъ svr'ši vsa êže gl(agol)a emu b(og)ъ* 57b, *i proda vsa imêniê i kupi ego* 61a, *Iže postižnê vsa prodasê niva kupuet se* 62b, *i vsa svoê zemlnaê želeniê nakazaniетъ n(e)b(e)-skago hraneniê popiraet'* 62b, *toliko ona êže na z(e)mli lûblaše radostnê vsa ostavi* 62c, *V mêtsto ego uničiči vsa imuča* 62c, *Vêťmъ êko lûbečimъ b(og)a vsa prospêvaŭt se v blagoe* 64b.

Lokativ – vsěhъ, vsihъ:

Êkože bo v' vsěhъ s'grêšaetъ vъ vsěhъ i porazimъ se 52a, *V' vsêh' bo k naravu krivinъ prilagaet se* 52a, *Im(b)že po vsěhъ putehъ nevidimi* 54c, *kako ti gl(agol)eši vsěť ugodi i v' vsěhъ ugaždai* 56d, *Da bl(aže)na nar(e)češi se vъ vsihъ ženahъ* 68a.

Instrumental – vsěmi:

Vc(êsa)ri se b(og)ъ nadъ vsěmi êziki 11b, *B(og)ъ prosl(a)vlaei se v s'nmê s(ve)-tihъ veli i strašnъ estъ nadъ vsěmi oh(r)'(st)nimi ego* 21a, *Êko b(og)ъ veli i g(ospod)ъ i c(êsa)rъ veli nadъ vsěmi b(o)gi* 22c, *G(ospod)ъ v sionê veli i visokъ estъ nadъ vsěmi lûd'mi* 23b, *i c(êsa)rstvie ego vsěmi obladaetъ* 24b, *I vdae m(i)-l(o)stъ predъ vsěmi plên'simi e* 25d, *Na pravo i čisto žiti i lûbvъ s'vsěmi hraniti* 50d, *Dêvo edina mêu vsěmi tiha ti nasъ ot grêhovъ rêši i čistihъ stvori* 66b.

U nominativu je i akuzativu muškoga roda zamjenica *vъsъ* redovito pod titlom, pa se ona razrješuje kao *v(b)sъ*, osim u rubrici gdje se razrješuje kao *v(a)sъ*. U dativu množine u istoj rečenici supostoje dva različita oblika *vsěťmъ* i *vseťmъ*, a slično i u dativu i lokativu jednine *vsěi* i *vsei*. U dativu prevladava crkvenoslavenski *vsěťmъ*, dok je *vseťmъ* potvrđeno dva puta, a *vsimъ* samo jednom u Komunalu. U genitivu je množine uobičajeno *vsěhъ*, dok mlađe *vsihъ* nalazimo samo dva puta, i to jednom u rubrici, a drugi put u Kalendaru. U lokativu je množine također češći pravilan crkvenoslavenski oblik *vsěhъ*, dok se *vsihъ* iznimno rijetko nalazi, tj. samo jednom. Svi su mlađi primjeri iz Komunala, što još jednom potvrđuje pretpostavku o prodiranju elemenata narodnoga, tj. piščeva govora u drugome dijelu rukopisa, ali kao što je vidljivo iz navedenih primjera, riječ je o vrlo slabom intenzitetu.

3. Zaključak

U pregledu zamjeničke deklinacije *Akademijina brevijara* ustanovljeno je da je u Komunalu očuvano bogatstvo različitih oblika, odnosno i stariji, crkvenoslavenski i mlađi hrvatski, kao i neki koji su nastali interferencijom jednih i drugih, dok je u Psaltiru očuvano starije stanje, odnosno isključivo crkvenoslavenski oblici.

Kod ličnih zamjenica nema mnogo odstupanja od crkvenoslavenske norme hrvatske redakcije, tako npr. na grafijskoj razini kod pisanja zamjenice *azb* možemo reći da je u ovom rukopisu identično stanje kao u našim fragmentima s konca 13. i početka 14. stoljeća. U nominativu je jednine potvrđen crkvenoslavenski oblik *azb*, koji se najčešće piše znakom za *poluglas*, tj. štapićem, na kraju, npr. *Azb*. Grafijska se inačica *az'* pojavljuje samo jednom u Psaltiru, i to ispred enklitike *Az'bo*. I u leksičkom izboru postoji sličnost, naime ni u fragmentima ni u BrAc nije potvrđen hrvatski oblik *ja*. Sličnost se očituje i u tome da nisu potvrđeni oblici s karakterističnom čakavskom vokalizacijom slaboga *poluglasa*: *mane, mani, manom*, itd. Među množinskim oblicima ličnih zamjenica na starinu ukazuju akuzativni oblici *ni* i *vi*.

Kod neličnih zamjenica u nepalatalnoj se i palatalnoj paradigmi dobro čuva stari deklinacijski sustav, npr. u genitivu jednine muškoga i srednjega roda redovito je gramatički morfem *-ogo*, kao i u većini liturgijskih rukopisa. Kod nepalatalnih je osnova u pojedinačnim primjerima došlo do utjecaja palatalnih osnova: u instrumentalu jednine nalazimo gramatički morfem *-imь timь, edinimь*, u genitivu množine *-ihь edinihь* i instrumentalu množine *-imi onimi*. Takvi se primjeri nalaze u Komunalu, odnosno u drugome dijelu rukopisa, koji je i inače, u odnosu na Psaltir, jezično pomlađen.

Akuzativni oblici ako se zamjenica odnosi na živo jednaki su genitivu, a ako se odnosi na neživo jednaki su nominativu s jednom iznimkom kod zamjenice *vsakь*: *I ubi vsakь prvěn'cь v'z(e)mli ihь načetkь vsakogo truda ihь*. To je okamenjen arhaičan izraz iz vremena kad je i akuzativ za živo bio jedank nominativu, a očuvan je i u tiskanim brevijarima. Zamjenica se *vsakь* u BrAc, kao i u starocrkvenoslavenskim tekstovima, najčešće pojavljuje u jednini, i to u pridjevskoj funkciji: *iz'miû na vsaku nočь lože moe sl'zami moimi; navode na vsakь d(ь)нь*. Međutim, slično kao i u fragmentima, nalazimo nekoliko primjera u kojima se ona samostalno pojavljuje, odnosno u imeničkoj upotrebi: *v cr(ь)kvi ego vsakь v'zgl(agol)etь sl(a)vu, i potrêbilь esi vsakogo lûbodêûčago ot tebe*. U genitivu, dativu i instrumentalu množine crkvenoslavenski se nastavci *-êhь, -êть* i *-êmi* katkad zamjenjuju nastavcima *-ihь, -imь, -imi*, što je pozna-

ta, premda rijetka pojava u liturgijskim rukopisima, u kojima se sreću i *-ehъ*, *-emъ* i *-emi*, za razliku od BrAc koji nema takve primjere.

U ženskome su rodu u nepalatalnim i palatalnim osnovama uobičajeni genitivni nastavci *-oe/-ee*, odnosno stariji nestegnuti oblici *vsakoe*, *niedinoe*, *edinoe*, *ee*, *eeže*, *nee*, *tvoee*, *svoee*, *vašee*, slično kao i u drugim liturgijskim rukopisima, u kojima su stegnuti oblici rijetkost. Nestegnute oblike nalazimo i u instrumentalu jednine, rjeđe kod nepalatalnih osnova *toû*, a češće kod palatalnih *moeû*, *tvoeû*, *svoeû*. Premda ne nalazimo potvrde za sve padeže i rodove, dvojnina je prilično dobro oprmjerenjena. Primjeri su uvijek pravilni oblici crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.

Kod zamjenice *čbto* u genitivu je, isto kao u našim fragmentima, potvrđen najstariji oblik *česo*, u kojemu se još uvijek čuva zamjenički indoeuropski nastavak *-so*, a mlađi oblici *čego*, *čega*, *čbso*, *česogo* nisu zabilježeni. Važno je napomenuti, da se u BrAc očuvao jedan iznimno rijedak oblik u našim rukopisima *něčb*, kao i niječni akuzativni oblik *ničtože*.

Među primjerima u rukopisu od starijih, odnosno nestegnutih oblika zamjenice *ki* potvrđen je nominativni i akuzativni lik *kaê* i instrumental *koëû*, dok nestegnuti oblik *kii* nije zabilježen, nego samo stegnuti *ki*. Zamjenica *kaê* istovremeno se pojavljuje i u stegnutom obliku *ka*, što svjedoči o činjenici da su u vrijeme pisanja *Akademijina brevijara* u tijeku određene glasovne promjene, u ovom primjeru stezanje, koje su se odrazile i u pismu.

U BrAc u Psaltiru je u ulozi odnosne zamjenice na početku zavisne rečenice uobičajen oblik *iže*, *eže*, *êže*, dok se zamjenica *ki* upotrebljava samo u akuzativu jednine u obliku *kiždo*. U Komunalu se zamjenica *ki*, *ka* znatno češće upotrebljava, posebice u rubrikama.

U nominativu i akuzativu jednine u muškome i srednjem rodu potvrđeni su i određeni i neodređeni oblici zamjenice *sъ*, neodređeni se oblik pojavljuje u dvojice inačice, tj. s *poluglasom sъ* i s *a sa*. Određeni se oblik *si* upotrebljava u nominativu i akuzativu, dok se od neodređenih oblika u akuzativu pojavljuje samo onaj mlađi, tj. *sa*. U srednjemu se rodu u nominativu podjednako učestalo pojavljuje neodređeni oblik *se* i određeni *sie*, dok je u akuzativu češći određeni *sie*, za razliku od naših najstarijih fragmenata u kojima je mnogo češći neodređeni oblik *se*. Treba napomenuti, da je u akuzativu u nekoliko primjera očuvan stariji oblik *si*. Zanimljiv je oblik *sažde* u nominativu jednine koji je zabilježen dva puta u drugome dijelu brevijara, tj. Komunalu. U nominativu jednine ženskoga roda prilično je čest određeni oblik *siê*.

Zamjenica *vъsъ* u nominativu i akuzativu muškoga roda redovito je pod titlom, pa se razrješuje kao *v(b)sъ*, osim u rubrici gdje se razrješuje kao *v(a)sъ*.

U dativu množine prevladava crkvenoslavenski *vsěmь*, dok je *vsemь* potvrđeno dva puta, a *vsimь* samo jednom u Komunalu, a zanimljivo je da u istoj rečenici supostoje dva različita oblika *vsěmь* i *vsemь*, a slično i u dativu i lokativu jednine *vsěi* i *vsei*. U genitivu je množine uobičajeno *vsěhь*, dok mlade *vsihь* nalazimo samo dva puta, i to jednom u rubrici, a drugi put u Kalendaru. U lokativu je množine također češći pravilan crkvenoslavenski oblik *vsěhь*, dok se *vsihь* iznimno rijetko nalazi, tj. samo jednom.

Svi su mladi primjeri iz Komunala, što još jednom potvrđuje pretpostavku o prodiranju elemenata narodnoga, tj. piščeva govora u drugome dijelu rukopisa, ali kao što je vidljivo iz navedinih primjera, riječ je o vrlo slabom intenzitetu. Mladi se oblici većinom u BrAc pojavljuju u rubrikama, kao što je npr. *ka*.

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoga projekta „Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika“ provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvori:

MVb₁ – *1. vrbnički misal* 1456. Vrbnik: Župni ured.

MNov – *Misal kneza Novaka* 1368. Beč: Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 8.

BrAc – *Akademijin brevijar* oko 1384. Zagreb: Arhiv HAZU, sign. *III c 12*.

BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina* 1396. Beč: Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 3.

Literatura:

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.

HAMM, JOSIP 1974. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

HERCIGONJA, EDUARD 1982. Tendencija dijakronijskog razvitka fleksije pridjeva i zamjenica u jeziku hrvatskoglagoljskih zborničkih tekstova 15. stoljeća. *Filologija*, 11, Zagreb, 9–73.

JURČEVIĆ, IVAN 2002. *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet.

- JURČEVIĆ, IVAN 2005. *Psalmi tiskani hrvatskom glagoljicom 1491. godine*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet.
- MALIĆ, DRAGICA 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2003. Zamjenice u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. st. Zbornik posvećen D. Brozoviću. Rukopis.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2006. Zamjenice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *International Conference dedicated to the 20th anniversary of the Center for Slavo-Byzantine Studies „Ivan Dujčev“* Department of the University of Sofia „St Kliment Ohridski“, Sofija. Rad u tisku.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. *Povijest hrvatskoga jezika*. 1. knjiga: srednji vijek. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 283–349.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Zamjenice. U tisku.
- PANTELIĆ, MARIJA 1980. Senjski Lobkowiczov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjevjekovnih *Liber horarum* za laike. *Senjski zbornik*, 8, Senj, 355–367.
- PETI, ANITA 1993. Problemi historijske sintakse zamjenica u južnoslavenskim jezicima. *Croatica*, 37/38/39, Zagreb, 285–301.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2000. Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo*, 50, Zagreb, 5–117.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2006. Grafijske i fonološke osobitosti psaltira u *Akademijinu brevijaru* (IIIc 12). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, Zagreb, 249–267.
- ŠIMIĆ MARINKA 2008. Leksik psaltira *Akademijina brevijara* (IIIc 12). *Slovo*, 56–57, Zagreb, 531–544.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2010. Deklinacija imenica u *Akademijinu brevijaru* (IIIc 12). *Knjige poštujući knjigama poštovan*. Zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendanu. R. Horvat (gl. ur.); D. Dukić, M. Žagar (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 149–169.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1969. i 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I. i II. dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TANDARIĆ, JOSIP 1978. *Glagoljski ritual*. Doktorska disertacija u rukopisu. Zagreb.
- TANDARIĆ, JOSIP LEONARD 1993. *Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost, Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca.
- VAJS, JOSEF 1910. *Nejstarší breviář charvatsko-hlaholský, Prvý breviář vrbnický*. Prag: Naklada král. české společnosti náuk.

Pronouns in the Academy's Breviary (IIIc 12)

Abstract

The aim of this work is to describe the declination of pronouns in a Croato-Glagolitic manuscript, the Academy's Breviary from the 14th century, and to compare it with canonical Old Church Slavonic manuscripts, Croato-Glagolitic fragments and liturgical manuscripts, codices, and finally with printed breviaries. Furthermore, based on the studied and presented corpus, the author aims to answer the question of whether or not there is a difference, and to what extent, between forms of pronouns in the first (Psalter) and the second breviary (Commune Sanctorum).

The difference between the two has already been confirmed for some language levels – in other words, the second part was more heavily influenced by the writer's own speech.

Ključne riječi: zamjenice, Akademijin brevijar, hrvatskoglagoljski rukopisi

Key words: pronouns, Academy's Breviary, Croatian-Glagolitic manuscripts

